

ZEVENTIG JAREN UIT HET LEVEN
VAN PIETER VAN ROMBURGH

DE MAN

DOOR

ERNST COHEN

ZIJN WETENSCHAPPELIJK WERK

DOOR

C. F. VAN DUIN

PIETER VAN ROMBURGH.

ZEVENTIG JAREN UIT HET LEVEN VAN
:: PIETER VAN ROMBURGH. ::

DE MAN

door

ERNST COHEN.

„Pourquoi cette habitude d'attendre que ceux dont le nom restera aient disparu pour mesurer leur place? Non, c'est vous vivant que je veux peindre, vous en plein travail, au milieu de votre laboratoire”.

Valery Radot.

Wie het *bevolkingsregister* der gemeente Leiden raadpleegt, vindt daarin vermeld, dat op den 30sten April 1855 in het gezin van Hubertus van Romburgh (die in de Donkersteeg 8 aldaar een drukbeklante zaak in ijzerwaren dreef) en Cornelia Gerarda Maria van Trotsenburg als vierde spruit een kind werd geboren, dat den naam Pieter ontving, terwijl tevens uit dat register blijkt, dat in later jaren nog zeven malen een dergelijke heugelijke gebeurtenis kon worden geboekstaafd.

Ware de hier vermelde datum juist, dan zou diezelfde Pieter van Romburgh heden reeds sinds maanden behooren tot de emeriti van het professorenkorps der Utrechtsche Universiteit. Dat hij nog thans zijne gaven, zijn werklust en werkkraft in dienst van deze Hoogeschool mag stellen, wij danken het aan het feit, dat hij, gelijk het *geboorteregister* zijner vaderstad meldt, in werkelijkheid eerst vijf maanden na dien 30sten April tot de burgers van deze wereld is gaan behooren.

Op de bewaarschool, de lagere school van den heer Eichman op de Papegracht en de H. B. S. met vijfjarigen cursus, waar destijds Dr. De Loos den scepter zwaaide, deed onze Piet zich kennen als een lastige kwant. Daarover verbaast men zich te meer, wanneer men weet, dat zijn gezondheid gedurende zijn geheele jeugd veel te wenschen liet. Meer dan eens werd zijn leven in die jaren door bloedspuwingen bedreigd en noopte ziekte hem de school te verzuimen. Zoo in het jaar 1870, toen een hevige long-

ontsteking, door pokken gevolgd, hem aan het bed hield gekluisterd. Maar P i e t liet zich door dit alles niet ontmoedigen: zijn schier onuitputtelijk doorzettingsvermogen hielp hem door alles heen. Plotseling trad er een algeheele ommekeer in: met lust toog hij aan den arbeid en in Juli 1874 mocht hij zich de gelukkige bezitter van het diploma Eindexamen der H. B. S. noemen.

Dat hij Chemie zou gaan studeeren, stond bij hem vast. Wel is waar, had hij in den beginne niet veel van het onderwijs van D e L o o s begrepen, maar op een goeden dag werd, als met een tooverslag, het geleerde hem niet alleen duidelijk, maar begon zijn belangstelling in de chemie zich steeds meer en meer te ontwikkelen.

Zoo zien wij dan zijn naam voor den eersten keer in September 1874 niet slechts in het Album Studiorum der Universiteit in de Sleutelstad opgenomen, maar tevens in de lijst der nieuwe leden van het Leidse Studentenkorp.

Naast de kolleges en praktika nemen lessen in Grieksch en Latijn ter voorbereiding voor het toenmaals zoo beruchte „Admissie-Examen” zijn tijd in beslag.

Daarbij mocht hij zich verheugen in de leiding der twee gebroeders Drs. H i r s c h i g, van welke de graecus door velen als de evenknie van C o b e t werd beschouwd.

De onderwijsmethode van dit geleerde broederpaar schijnt wel eenigszins zonderling te zijn geweest, althans van R o m b u r g h 's klubgenoot C. S n o u c k H u r g r o n j e moest er bij te pas komen, die de taak op zich nam onzen jeugdigen chemicus in de geheimen van X e n o p h o n 's Anabasis in te wijden. Lag het aan de te verwerken stof, dan wel aan de neigingen van onzen studiosus? Wie zal het zeggen? Zooveel is zeker, dat zijn leermeester-klubgenoot zich nog heden weet te herinneren, dat P i e t 's belangstelling voor den „Terugtocht der Tienduizend” weinig boven het nulpunt lag.

Bij het „Admissie-Examen” ging het in die dagen te Leiden wel zeer zonderling toe, wanneer wij ooggetuigen geloof mogen schenken. Zwakken broeders werd daarbij op ingenieus bedachte wijze hulp geboden: Proppen, die de ter vertaling opgegeven Latijnsche en Grieksche stukken bevatten, werden naar de

deur geschoten en daar door kennissen opgeraapt, die het in de klassieken verder hadden gebracht dan de examinandi. Die kennissen maakten dan snel in het zweetkamertje de vertaling en schoten haar — niet zelden met hulp, of onder oogluikend toelaten der pedellen — naar den belanghebbende terug.

Daar onze examinandus (reeds vóór de groote vakantie 1875) in de Senaatskamer zittend, de onmogelijkheid inzag, om daar de boven geschetste hulp te ontvangen, wendde hij ongesteldheid voor en trok zich terug. Maar na de vakantie werden alle hinderissen overwonnen (23 Sept. 1875) en kon hij zich, na afleggen van het z.g. Grootmathesis-examen (23 Nov. 1875) ongestoord aan de studie zijner keuze wijden.

Alvorens hem daarbij te volgen, brengen wij een bezoek aan de Ruïne te Leiden op den vooravond van den dag, waarop de feesten ter herdenking van den 300sten verjaardag der Leidsche Hoogeschool een aanvang zouden nemen.

Een tent, die vijfduizend personen kon bevatten, was daar verzezen; een deel er van, ter grootte van de Stadsgehoorzaal te Leiden, was open gelaten om den adepten van T e r p s i c h o r e gelegenheid te schenken hunnen danslust bot te vieren. Vlaggen en groen, de wapen- en naamborden van eenige hoofdpersonen der maskerade, die den volgende dag gehouden zou worden, en welke de Leidsche Hoogeschool zou voorstellen, afgebeeld in de beroemdste mannen, die van hare stichting af hunnen naam aan den haren hadden verbonden, prijkten aan de wanden der tent, terwijl hier en daar spiegels, die honderden lichten weerkaatsten, het feestelijk aanzien van het geheel verhoogden.

In die omgeving was het, dat P i e t kennis maakte met haar, die in de toekomst lief en leed met hem zou deelen.

„Errötend folgt er ihren Spuren”

en menige Zondag zag sindsdien onzen studiosus in Den Haag, waar de banden, aangeknoopt met de even verstandige als beminnelijke M i n a R a d e m a k e r steeds vaster werden aangehaald.

Was het van R o m b u r g h 's bedrevenheid in de trigonometrie (die hem op zijn eindexamen het cijfer 9 in deze wetenschap deed behalen) of beston-

den er andere redenen? Zooveel is zeker, dat men hem in de maskerade van den 15den Juni door Leiden's straten zag trekken als Willebrordus Snellius (van Royen), die niet slechts door het ontdekken van de brekingswet van het licht, maar tevens door zijne trigonometrische onderzoekingen grooten roem heeft verworven.

van Romburgh als Willebrordus Snellius
in de maskerade te Leiden.

Blijkt reeds uit het voorafgaande, dat Piet zich tot het studentenleven aangetrokken gevoelde, de bekoring, welke het op hem oefende, werd niet weinig verhoogd door de vriendschap, in die dagen gesloten met J. J. Bruteldela Riviere¹⁾, C. Th. Cramer von Baumgarten, B. A. P. van Dam, P. J. Dekkers¹⁾ en C. Snouck Hurgronje. een kring, die hem tot heden is trouw gebleven.

Met hoeveel genoegen denken de kommilitonen op

¹⁾ Sedert overleden.

de bijeenkomsten, die zij nog thans op hunne verjaardagen plegen te houden, terug aan de uren, met Piet, wien, met het oog op zijn gezondheid, veelvuldig verblijf in de open lucht was aanbevolen, op het water doorgebracht. Dáár kon hij dan toonen, hoever hij het in de edele zeilkunst had gebracht, wanneer hij in de boot de „Masjallah”, met Brutel van zijn zuur verdiende spaarpenningen verworven, de gevaren van wind en stroom wist te trotseeren. Niet lang echter veroorloofde de beurs den eigenaars hunne vrienden op dergelijke tochten te onthalen: weldra zagen zij zich genoodzaakt, de boot in andere handen te doen overgaan²⁾.

Met dit al werd de studie niet verwaarloosd, getuige het feit, dat (17 Nov. 1876) Piet niet slechts het kandidaatsexamen aflegde, maar daarbij zelfs het praedicaat „cum laude” wist te veroveren.

Gelukkig mocht hij zich prijzen, juist in deze periode met zijn studiën te zijn begonnen: ware dat eerder geschied, hij zou gekomen zijn in een tijdvak, waarin de Chemie in Nederland in kwijnenden toestand verkeerde: van 't Hoff's boekje met den langen titel, het fundament der Stereochemie, zou eerst in September 1874 verschijnen.

Bakhuis Roozeboom, vier jaren na van Romburgh te Leiden met zijn academische studie begonnen, schetst ons het aanbreken van den nieuwen dageraad in deze woorden: „Maar te Leiden was de chemie juist ten vorigen jare (1874) uit een langen slaap opgewekt door de benoeming van de Hoogleeraren van Bemmelen en Franchimont. En in zeer korten tijd bleek het, dat van hunne gemeenschappelijke aktie nieuwe en beteekenisvolle kracht uitging voor de verheffing van het onderwijs in de chemie in Nederland zoowel als voor de verhooging van het peil en de uitbreiding van den omvang van het wetenschappelijk werk. Na dertig jaren staat

²⁾ Naar mij door een der zeilvrienden wordt medegedeeld, beteekent Mā sjā' Allāh (Arabisch) letterlijk: „Wat Allah wil”. De phrase heeft in het spraakgebruik der Arabieren de muntwaarde eener uiting van bewondering. Men mag het bezit van een ander niet ronduit mooi noemen, uit vrees voor het Booze Oog, maar zegt in plaats daarvan met een bewonderend gebaar: „Mā sjā' Allāh”! Soms wordt het ook gezegd om zekere ergernis te uiten, ongeveer als ons: „Dat is ook wat moois”! en zoo zijn er nog enkele omstandigheden meer. Waarschijnlijk was den vrienden indertijd de beteekenis van den naam niet duidelijk.

de beteekenis der Leidsche periode, die in 1874 geinaugureerd werd, ons thans klaar voor de oogen.

Van Bemmelen, de oudere, kwam te Leiden reeds rijp in ervaring van onderwijszaken en van de landbouwchemie.

Maar te Leiden ontplooidde zich eerst zijn kracht en zijn hoog wetenschappelijke zin. Het kollege in de anorganische chemie, dat toen algemeen hier te lande zeer laag stond — gelijk vele jaren daarna in Duitschland — werd door hem sterk gereleveerd boven het Burgerschoolpeil, dank zij zijn filosofisch aangelegden geest. Hij wist het verspreide materiaal logisch te groepeeren, den omvang en den aard onzer kennis van de chemische verschijnselen scherp sprekend te doen uitkomen, en was daardoor zeer kritisch gestemd tegenover theorieën, die door onze naburen à tort et à travers verdedigd werden, als de thermochemie door de toenmalige Fransche school van Berthelot en de struktuurchemie door onze oostelijke naburen. Erkenning van wat er goeds in was, scherpe bestrijding van al het onbewezene of wel overdrevene, was uitnemend geschikt om jongelieden, die zijn onderwijs genoten, tot nuchter nadenken te stemmen.

Daarnaast Franchimont, door eigen kracht zich opgewerkt hebbende tot een kenner der chemie van de koolstofverbindingen, welke door hem met al de bekoring der nieuwheid en met al het enthousiasme, dat haar gesloten systeem wekken kon, werd voorgedragen.

Bovendien gaven deze beide mannen het voorbeeld van rusteloozen ijver bij hun eigen onderzoekingen en stelden zij hooge eischen aan hun leerlingen.

*Er ontbrak in die dagen gelukkig een element in de laboratoriumsfeer, dat thans als schadelijke uitwas zooveel geesten ten kwade influenceert en belet hunne krachten ten volle te ontwikkelen — de vroegtijdige jacht naar een lukratieve betrekking*³⁾. In later tijden hebben wij het elkaar dikwijls gezegd, niemand dacht toen daaraan. Wij leefden volop in het genot van de studie, van den dagelijkschen laboratorium-arbeid en in de discussie van wat er door de verschillende werkers belangrijks werd geproduceerd."

Dat in dergelijke omgeving ook onze studiosus zich met hart en ziel aan de taak ging wijden, die hij zich-

³⁾ Kursiveering van mij. Cohen.

zelf had opgelegd, kan ons niet verwonderen, maar dat zijn pogen, niettegenstaande zijn nog steeds wankele gezondheid, met schitterenden uitslag werd bekroond, hij had het te danken niet alleen aan zijne gaven, maar in niet geringer mate aan zijne alles trotserende energie.

Franchimont had gebroken met het systeem een amanuensis als hulp op de kolleges te gebruiken, omdat hij van oordeel was, dat het kollege-assistentenschap voor jeugdige chemici een uitnemenden schakel in hun ontwikkeling kan vormen.

Zelf uitstekend en elegant experimentator eischte hij — en terecht — dat er aan de voorbereiding der proeven bizondere zorg werd besteed. Mislukking was hem een groote ergernis. Daarentegen was het een lust hem te zien na afloop van een kollege, waarop moeilijke experimenten naar wensch waren geslaagd. Dan was hij vol enthousiasme en wreef zich de handen, dan kon men — het zijn van Romburgh's eigen woorden — zoo echt zien, hoe dierbaar „zijn” vak hem was.

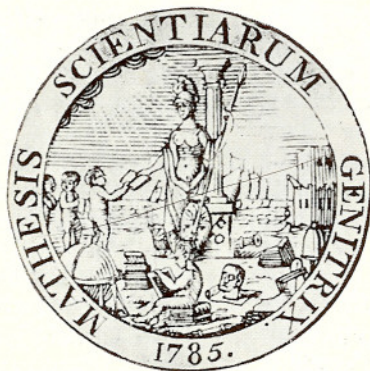
Het duurde niet lang, of Franchimont's oog viel op onzen kandidaat: in Juli '78 zien wij hem tot kollegeassistent aangesteld, een functie, die hij tot 1881 bleef vervullen, in welk jaar hij Rudolf Nietzki, den lateren stichter der Baselsche school, als laboratorium-assistent opvolgde. En terwijl van Romburgh, nog niet zoo heel lang geleden, zelf getuigde: „Terwijl ik dit schrijf, komen mij die jaren weer voor den geest en dankbaar gedenk ik, hoeveel ik voor mijn chemische vorming aan dit assistentschap te danken heb”, luidt het oordeel zijner studiegenooten: „Zij, die Franchimont als directeur der organische afdeeling hebben gekend, en hem als uiterst lastig kwalificeeren, vonden het van van Romburgh een meesterstuk het zoo lang bij Franchimont in vrede te hebben uitgehouden. Door Franchimont werd hij zeer gewaardeerd en hoog werd opgegeven van zijn chemische werkzaamheden, zodat Franchimont hem aan zijn latere assistenten ten voorbeeld stelde”.

Intusschen werden, reeds eer onze kandidaat het kollege-assistentschap had aanvaard, de uitstapjes naar Den Haag veelvuldiger, de betrekkingen, met Mina Rademaker op de Ruïne tijdens de lustrumweek aangeknoopt, nemen vaster vorm aan in hun engagement:

„Und neues Leben blüht aus den Ruinen!“

Desondanks moest thans het aantal bezoeken aan de Hofstad worden verminderd: niet slechts de voorbereiding voor het doktoraal-examen legt naast het assistentschap beslag op den tijd van onzen student, maar daarnaast de betrekking, die hij ter versterking zijner finantiën, in het begin van het nieuwe jaar (1879) als leeraar voor Natuur- en Scheikunde, Beschrijvende meetkunde en Perspektief bij het aloude Leidsche genootschap „Mathesis Scientiarum Genetrix” had aanvaard, een positie, gedurende niet minder dan elf jaren door hem met buitengewoon succes vervuld.

Deze nog heden bloeiende vereeniging — zij vierde in September 1925 haar honderdvijfentwintigjarig be-

Zegel van het Genootschap „Mathesis”.

staan — was door eenige Leidsche burgers en studenten opgericht, oorspronkelijk met het doel in de toenmaals dringende behoefte aan bekwame zeelieden en officieren te voorzien door opleiding van daartoe geschikte, minvermogende jongelieden. De School, door het genootschap opgericht, heeft in later jaren den vorm aangenomen van een Middelbare school voor de theoretische vorming van ambachtlieden, en nog heden sticht zij op dit gebied groot nut.

Op welke voortreffelijke wijze van Romburg ook die positie heeft vervuld, blijkt niet alleen uit de woorden, waarmee hem (1889) eervol ontslag werd verleend, maar eveneens uit het feit, dat hij een jaar later onder de leden van verdienste van het Genootschap werd opgenomen.

Niettegenstaande de vele beslommingen, die zijne functies met zich brachten, legt onze kandidaat op den 23sten September 1879 het doktoraal-examen met goed gevolg af, en aanstonds wordt een aanvang gemaakt met het onderzoek, dat later het onderwerp van zijn dissertatie zou worden. Op den 22sten van Wintermaand 1881 ziet hij zich, na verdediging van zijn proefschrift „Over isomere chloorsubstitutieproducten van Propaan en Propyleen”, in het bezit der „summos honores”.

Zijn uitgesproken zin voor wetenschappelijk onderzoek deed hem besluiten, zijn arbeid in het Leidsche laboratorium voort te zetten, maar zijn plan, zoo spoedig als doenlijk een eigen haard te stichten, en de schamele wijze, waarop wetenschapsbetrekkingen nu eenmaal in de geheele wereld worden beloond, leidden hem er toe, aan de reeds bekleede functies er nog eene toe te voegen, n.l. die van leeraar in de kennis der natuur aan de Kweekschool voor Onderwijzers in zijn vaderstad.

Onderwijl verwisselt hij het kollege-assistentschap met de betrekking van laboratorium-assistent, die ten gevolge van het vertrek van Nietzki vakant was geworden. Wil men weten, hoe hij haar vervulde, men vrage het een der kandidaten uit dien tijd, wier leiding hem toen was toevertrouwd. „Van Romburg”, zoo luidt het antwoord, „was druk bezig met zijn eigen onderzoekingen. Dat nam echter niet weg, dat hij voor ons, kandidaten, de hulpvaardigheid zelve was. Nooit was hem iets te veel en aan zijne hulp heb ik de dankbaarste herinnering gehouden”.

Zoo kon dan eindelijk op den 24sten Mei 1881 te 's-Gravenhage de bond worden gesloten, welks grondslagen op de Ruïne te Leiden waren gelegd, de gelukkige bond, die er niet weinig toe heeft bijgedragen, dat onze doctor zoo veel heeft kunnen tot stand brengen.

Spoedig echter zou helaas blijken, dat de taak, die hij zich op de schouders had geladen, een te zware was geweest. De oude kwaal, die hem verlaten scheen te hebben, overviel hem heviger dan ooit, zoodat hij zich genoodzaakt zag zijn arbeid te staken om in het schilderachtig dal der Saalach geneezing te zoeken. Het verblijf te Reichenhall, de reizen door den Schwarzwald en door Graubünden verrichtten wonderen: sedert dien mocht van Romburg zich

rekenen tot de weinigen, die zich onafgebroken in eene voortreffelijke gezondheid mogen verheugen.

Reeds eer het titelblad van zijn proefschrift „ad valvas academicas” was aangeslagen, had zijn naam zijn intrede in de literatuur gedaan: in het „Maandblad voor Natuurwetenschappen” van het jaar 1880 vindt men twee kleine mededeelingen van zijn hand. Op een eigen tijdschrift kon de Chemie in Nederland toen ter tijd niet bogen. Wie de resultaten zijner onderzoekingen in ruimer kring wenschte bekend te maken, moest gastvrijheid vragen in een der buitenlandsche periodieken. Ofschoon zij in het algemeen gaarne werd verleend, was het toch begrijpelijk, dat de leidende chemici hier te lande naar het bezit van een eigen huis verlangden. Vasten vorm namen hunne plannen aan, toen die gastvrijheid in een bepaald geval gevaar dreigde te loopen. Zoo klopte dan op zekerden dag van het jaar 1881 *Franchimont*, na overleg met *Oudemans* te Delft en *Ed. Mulder* te Utrecht, bij *Hogewerff* (toenmaals nog leeraar aan de H. B. S. te Rotterdam) aan met de vraag, of hij wilde medewerken aan het oprichten van een tijdschrift, waarin oorspronkelijke verhandelingen van Nederlandsche chemici zouden worden opgenomen, benevens referaten van onderzoekingen, door Nederlanders verricht.

Hogewerff nam de uitnoodiging aan onder voorwaarde, dat ook van *Dorp*, zijn medewerker, onder de oprichters-redacteuren zou worden opgenomen. Spoedig was alles beklonken, en zoo zien wij in het jaar 1882 het „*Recueil des Travaux chimiques des Pays-Bas*” zijn intrede doen in de wereldliteratuur.

Dat van *Romburgh* van den aanvang af tot de medewerkers heeft behoord, daarvan leggen de sinds dien verschenen jaargangen sprekend getuigenis af. Bij van *Romburgh*'s wetenschappelijken arbeid op het gebied der zuivere chemie, dien men in het „*Recueil*” vindt verzameld, zal ik hier niet stil staan: de bladzijden, van de hand van van *Duin*, hieronder volgend, zijn daaraan gewijd. Wèl wil ik er op wijzen, dat die arbeid uit den Leidschen tijd naast zooveel ander werk slechts mogelijk werd gemaakt door de groote experimenteele vaardigheid van den jongen doctor, die dan ook in het Leidsche laboratorium als onovertroffen werd beschouwd. „Nooit heb ik iemand aangetroffen”, zoo meldt een oogge-

tuige, „die elementairanalyses en stikstofbepalingen met zulk een snelheid en zekerheid kon uitvoeren. Hij was toen al getrouwd en had een paar kinderen; als goed huisvader zorgde hij er voor, 's middags bij tijds aan tafel te zijn. Tot onze verbazing begon hij echter menigmaal over vijven nog een stikstofbepaling, die dan in een half uur kant en klaar was, wegen en uitrekenen inbegrepen. Een elementairanalyse maakte hij glad in een uur en twee achter elkander in ruim anderhalf uur”.

En naast dat al vond hij nog tijd te repeteeren met de medische studenten, die bij *Franchimont* tentamen in de organische chemie moesten afleggen. Dat tentamen was niet geheel zonder reden berucht, daar *Franchimont* wel buitengewoon hooge eischen aan de ongelukkige a.s. adepten van *Asklepios* stelde. Gevolg was natuurlijk, dat het repetitiewezen welig ging tieren, van *Romburgh* ten voordeel.

Immers, het was van algemeene bekendheid, dat onze doctor een bijzondere virtuositeit bezat om de studenten in een bepaald aantal uren bij te brengen, wat zij voor dat tentamen moesten weten. Daarbij speelde een niet onbelangrijke rol, dat ieder na zijn tentamen moest komen vertellen, wat „Hij” had gevraagd. Het ligt voor de hand, dat wie van zijn succes verzekerd wilde wezen, zich tot van *Romburgh* om bijstand wendde.

Zoo scheen dan alles „pour le mieux”, toen....., het was in den aanvang van het jaar 1884, onze assistent bedreigd werd met het verlies van die functie, die in zoo vele opzichten voor hem van zoo groote betekenis was.

Zich latende leiden door zijn sterk uitgesproken kritischen geest, die hem tot heden — der wetenschap en zijn leerlingen ten heil — niet heeft verlaten, en waarschijnlijk na advies te hebben ingewonnen bij een zijner juridische vrienden, weigerde hij, bij zijn herbenoeming tot assistent, de gevorderde legesgelden ad vijf gulden te voldoen, die verschuldigd waren krachtens souverein besluit van 18 Januari 1814, No. 6, afgekondigd op de wijze als bedoeld bij decreet van 25 Prairial an XIII laatste zinsnede en dat, hetgeen den vrienden waarschijnlijk was ontgaan, kracht van wet bezat. Aan de langdurige briefwisseling, die op die weigering was gevolgd, maakte de Minister een einde door te dreigen, de benoeming te zullen intrek-

ken, indien vijf dagen na dato de bedoelde som niet zou zijn gestort. Nu was het kiezen of deelen! En....., gelukkig voor het Leidsche laboratorium, besloot van Romburgh ten slotte de opgeëischte vijf gulden in 's Rijks schatkist te deponeren.

„Gelukkig voor het Leidsche laboratorium”, zeide ik. Dat zal wel ieder beamen, die den brief leest, door Franckh niet lang na bovenvermeld incident aan van Dorp geschreven, die toenmaals lid was van de Commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs te Amsterdam. Het gold het vervullen der vakature, aldaar ontstaan door het overlijden van Dr. N. van de Wal, den leeraar in de chemie aan de H. B. S. 5-j. c.

„Amice”, zoo luidde die brief⁴), „gaarne wil ik U mijn oordeel omtrent den heer van Romburgh mededeelen, daar ik hem èn als mensch èn als geleerde zeer hoog schat, en dus geen vrijheid vind het achterwege te houden, ofschoon, als hij benoemd werd te A., een in de eerste jaren onherstelbaar verlies aan het Leidsche laboratorium zou worden toegebracht; geen der tegenwoordige jongelieden bezit zulk een werkkracht, zulk een lust en ijver, gepaard aan uitgebreide kennis en helder oordeel, als hij.

Ik zou hem ongaarne missen, maar welke pogingen ik ook aangewend heb om hem aan de Academie eene betere positie te verschaffen, alle hebben schipbreuk geleden en ik kan hem geen ongelijk geven, dat hij, die man en vader van twee kinderen is, zijne positie tracht te verbeteren.

Van Romburgh is een bescheiden man, die zijne plichten steeds met ijver en nauwgezetheid waarneemt. In al de jaren, dat hij bij mij werkzaam is geweest (7—8), heeft hij slechts ééns, door ziekte gedwongen, moeten uitscheiden met werken. Een verblijf in een buitenlandsche badplaats schijnt hem zoodanig hersteld te hebben, dat hij na dien tijd, nu drie jaren geleden, geen enkelen dag verzuimd heeft.

Hij is een uitstekend experimentator, die voor geene moeite terugdeinst en wat hij onderneemt gewoonlijk goed ten einde brengt. Bij de jongelui weet hij den lust voor het vak op te wekken en heeft een goed en helder inzicht. Bovendien *il a des idées*, zooals de Franschman zegt.

⁴ Ik kopieer letterlijk. Cohen,

Ik kan U gerust verklaren, dat ik in de twaalf jaren, die ik te Leiden ben, geen tweede zooals hij is, heb aangetroffen.

Trouwens uit de reeks van verhandelingen door hem geschreven kunt gij, even goed als ik, beoordeelen welk standpunt hij als wetenschappelijk man inneemt. Als docent heb ik hem op verschillende wijzen gadeslagen. 1°. aan de Burgeravondschool. Toen ik nog lid van het bestuur dier school was, heb ik meermalen zijne lessen bijgewoond om mij te overtuigen of hij de geschiktheid tot doceeren bezat en mij niet zelden verwonderd, dat hij die jongens nog zulke goede begrippen wist bij te brengen. Zij, die in den regel des avonds slaperig zijn, en op andere lessen of daaraan toegaven of kattedwaad uitvoerden, waren bij hem aandachtige toehoorders en gaven in hunne antwoorden blijken van na te denken.

2°. bij de leiding der practische oefeningen, zoo wel van de aankomende medici en filosofen, welke ik grootendeels aan hem overlaat in de laatste jaren, nadat ik gezien had, dat hij den tact bezat hun te leeren waarnemen en juiste conclusies trekken, als van die der eigenlijke chemici, waarmede hij zich den geheelen dag moet bezig houden.

3°. als repetitor. Niet zelden toch wenden zich de achterlijke studenten tot hem om voorlichting en ofschoon ik persoonlijk niet met het stelsel van repeteeren ben ingenomen, moet ik toch erkennen, dat een repetitor zooals hij veel nut sticht, daar hij er zich niet op toelegt de studenten af te richten voor een examen, maar hen inderdaad goede begrippen en dikwijls met goed gevolg bijbrengt.

Ziedaar, amice, aan Uw verlangen voldaan; mocht gij nog meer inlichtingen verlangen, dan ben ik bereid U die te verschaffen.....”

Geheel denzelfden geest ademden de brieven, waarin van Romburgh's leermeesters van Bemelen en Lorentz hun oordeel over onzen sollicitant uitspraken.

Van Romburgh werd niet benoemd, waartoe de geruchten, dat zijne gezondheid te wenschen liet, geruchten in strijd met de waarheid, zeker het hunne hebben bijgedragen. Hadde hij Leiden met de hoofdstad verwisseld, mij ware het voorrecht te beurt gevallen hem onder mijne leermeesters te tellen, daar ik toenmaals tot de leerlingen van de vierde klas der Amsterdamsche school behoorde.

Men behoeft slechts de registers van het „Recueil” ter hand te nemen, om te ervaren, dat van Romburgh in de volgende jaren zijn wetenschappelijke arbeid te Leiden met onverflauwden ijver voortzette. Dat die ook toen reeds in ruimeren kring waardeering vond, blijkt uit zijne benoeming tot lid (1887) van het aloude Bataafsch Genootschap der proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, dat hem in later jaren (1920) onder zijne „leden consultanten” zou opnemen. En terwijl zijn naam in den jaargang 1890 van het „Recueil” ontbreekt, lezen wij dien in de eerste maand van dat jaar op de passagierslijst van het s.s. „Prinses Marie”, dat hem en de zijnen — het gezin verheugde zich in het bezit van drie zoons — naar Insulinde zou brengen. Hiermede neemt de Indische periode van van Romburgh's levensloop haren aanvang, het tijdperk, dat met zijn definitieven terugkeer naar het moederland (1903) zou worden afgesloten.

Bij het schetsen der gebeurtenissen uit den tijd, door van Romburgh aan den evenaar doorgebracht, heb ik gebruik kunnen maken van menig gegeven, mij door diens oud-assistenten Drs. A. K. W. de Jong en A. J. Ultee welwillend verstrekt. Ook op deze plaats zij hun daarvoor mijn warme dank gebracht.

Uit de geschiedboeken van 's Lands Plantentuin te Buitenzorg blijkt, van hoe groote beteekenis het jaar 1890 voor die instelling is geweest.

Van de depressie in de suikerkultuur en het sterker optreden der sereh-ziekte in het suikerriet gebruik makend, had Melchior Treub, de zoo energieke directeur van dit wereldberoemd centrum, van de Regeering gedaan weten te krijgen, dat twee nieuwe ambtenaren zouden worden benoemd, n.l. een botanicus, die belast zou worden met de studie van de levensvoorwaarden en de ziekten der kultuurplanten, en een chemicus, wien agrikultuur-chemisch onderzoek en het beheer van den (in het jaar 1876) gestichten kultuurtuin te Tjikeumeuh zou worden opgedragen.

Ter vervulling der chemische betrekking werd op advies van van Bemmelen van Romburgh benoemd, die van Bemmelen meer dan eens bij diens grond-studies behulpzaam was geweest.

Treub maakte van deze uitbreiding van personeel gebruik om het geheele beheer van den Plantentuin

grondig te reorganiseeren. Daarbij werd van Romburgh benoemd tot chef der derde afdeeling (er werden zes afdeelingen gesticht), die den kultuurtuin benevens het agrikultuur-chemisch laboratorium omvatte.

In het Gouvernementsbesluit van 22 Mei 1890, No. 2, vindt men den werkkring van den chef als volgt omschreven:

„De Chef der derde afdeeling is belast met het doen van agrikultuur-chemische onderzoekingen in den ruimsten zin, waartoe dus ook gerekend worden:

1. chemische onderzoekingen over den invloed van verbeteringen in de kultuur en in de bereidingswijze der produkten van reeds bekende tropische kultuurgewassen;

2. onderzoekingen over produkten en belangrijke zelfstandigheden uit nieuwe kultuurplanten met uitzondering van geneeskrachtige gewassen.

In den kultuurtuin worden in voldoende hoeveelheid die gewassen aangekweekt, van welke reeds bekend is, of met reden vermoed kan worden, dat zij als tropische kultuurplanten belangrijk zijn.

Het doel dezer aanplanten is tweeledig: eensdeels om zooveel mogelijk zaden en stekken verkrijgbaar te stellen tot uitbreiding der teelt van nuttige gewassen in de koloniën, anderdeels om gegevens over behandelingswijze dier planten en harer produkten te verstrekken.

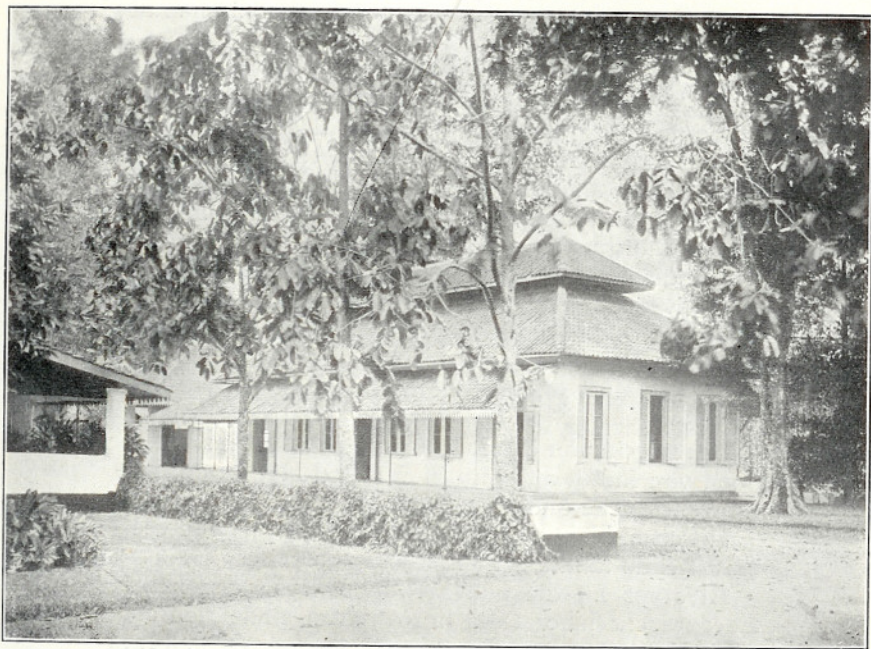
Het terrein van den kultuurtuin dient tevens tot het doen van kultuurproeven in verband met de agrikultuur-chemische onderzoekingen.”

Uit dit al blijkt wel, dat den nieuwen chef een veelomvattende taak wachtte.

Alvorens hij die aanvaardde, had hij een aantal Europeesche laboratoria bezocht, ten einde zich omtrent allerlei onderzoekingsmethoden op agrikultuur-chemisch gebied te oriënteren en tevens de inrichting van het nieuw te stichten laboratorium voor te bereiden.

Bij zijn komst op Java betrok hij te Buitenzorg het in den Kultuurtuin gelegen huis van den Administrateur, terwijl met den bouw van het laboratorium in de nabijheid daarvan, aan de overzijde van den grooten weg naar Tjileboet, in Augustus 1890 een begin werd gemaakt. In afwachting van het gereedkomen der nieuwe werkplaats, begon van Romburgh zijne

onderzoekingen in een lokaliteit van het Pharmakologisch Laboratorium, hem door G r e s h o f f welwillend afgestaan. De groote afstand tot zijn huis bleek op den duur een bezwaar, zoodat onze Chef aanstonds in een bijgebouw van zijn woning een tijdelijke werkplaats ging inrichten. Daar werden eenige kleine onderzoekingen begonnen; spoedig moesten zij worden gestaakt, daar hem een dienstreis werd opgedragen naar verschillende aanplantingen in West-Java om de voorwaarden te bestudeeren, waaronder kultuurgewassen in West-Java in het groot werden gekweekt. Zoodra was het Laboratorium niet gereed (Februari

Agrikultuur-chemisch Laboratorium te Buitenzorg.

1891), of v a n R o m b u r g h maakte een aanvang met een uitgebreid onderzoek over de samenstelling van een groot aantal plantenstoffen en van allerlei produkten der kultures, ten einde hun bereiding te verbeteren en de kultures zelf op hooger peil te brengen.

Ook het landbouwkundig deel der hem opgedragen taak werd niet vergeten: In de „Feestpublikatie”, in

het jaar 1892 door T r e u b uitgegeven bij gelegenheid van het 75-jarig bestaan van den Hortus Bogoriensis, deed v a n R o m b u r g h een uitvoerige verhandeling verschijnen, „Gekweekte gewassen in den Cultuurtuin te Tjikeumeuh”, die ten doel had voor den belangstellenden bezoeker van dien tuin een gids te vormen, waarin nopens elke plant, die daar in kultuur was, het een en ander omtrent de kultuurmethode, de bereiding der produkten en de voornaamste bestanddeelen werd vermeld. Buitendien vond men in dien gids enkele historische aantekeningen, die het aandeel in het licht stelden, dat 's Lands Plantentuin aan de invoering en verspreiding van sommige belangrijke gewassen had gehad.

Ook in de Jaarverslagen van T r e u b 's troetelkind legde v a n R o m b u r g h onder het hoofd „Kultuurtuin” de resultaten zijner onderzoekingen neer, terwijl hij in het tijdschrift „*Teysmannia*” talrijke verhandelingen en referaten deed verschijnen, over onderwerpen, die voor de kultures van groote beteekenis waren.

Welken indruk het milieu, waarin de chef der derde afdeling den scepter zwaaide, op mannen van het vak maakte, daarvan mogen de woorden getuigenis afleggen, die H a b e r l a n d t, de bekende botanicus, daaraan wijdt.

„Nach angenehmer Wagenfahrt”, aldus schrijft hij in zijn zoo boeiend werk „Eine botanische Tropenreise” (1892), befinden wir uns in dem ca. 72, 5ha grossen „Cultuurtuin” zu Tjikömöh, wo uns der Chef der Abteilung, Dr. v a n R o m b u r g h, in zuvorkommendster Weise herumführt. Zunächst wird das erst vor einigen Jahren erbaute, vorzüglich eingerichtete agrikulturchemische Laboratorium besichtigt (welches gleichfalls eine eigene kleine Gasfabrik besitzt), dann sehen wir uns die verschiedenen Kulturen des Gartens an, welcher auf grösseren oder kleineren Feldern und Plantagen ca. 130 Arten von tropischen Kulturpflanzen beherbergt, die für die Kolonie von Wichtigkeit sind oder in Zukunft eine Bedeutung erlangen können. Der Kreis der Aufgaben, welche ein solches in grossem Stile angelegtes Institut in den Tropen zu erfüllen hat, umfasst nicht bloss jene Anforderungen, welche bei uns in Europa an die sog. landwirtschaftlichen Versuchsstationen gestellt werden; es sind nicht nur auf Grund von Anbau- und Kulturversuchen, von Boden-, Dünger-, und Pflan-

Woning van van Romburgh te Buitenzorg.

zenanalyses die Bedingungen günstigsten Wachstums und möglichst hoher, auch qualitativ vorzüglicher Ernteerträge festzustellen. Noch nach zwei andern Richtungen ist die Bedeutung eines solchen Instituts für die tropische Agrikultur keine geringe. Erstens handelt es sich um die Einführung neuer Kulturpflanzen, welche selbst in einer landwirtschaftlich so hoch entwickelten Kolonie wie Java, noch lang nicht als abgeschlossen zu betrachten ist. Die tropische Pflanzenwelt birgt in dieser Hinsicht noch manchen ungehobenen Schatz in sich und jeder Tag kann eine Ueberraschung von grosser Tragweite bringen. Dass dabei die Angliederung des Instituts an einen grossen *botanischen* Garten, welcher mit allen Tropenländern der alten und der neuen Welt im Tauschverkehr steht, von grösstem Vorteil ist, braucht kaum betont zu werden. In zweiter Richtung kommt einem tropischen Versuchsgarten, welcher über ein chemisches Laboratorium verfügt, auch noch die ungemein wichtige Aufgabe zu, Verbesserungen in der Art der Gewinnung und Zubereitung der pflanzlichen Rohstoffe einzuführen. Bei der grossen Mannigfaltigkeit derselben, bei der irrationellen Art und Weise, wie die Eingeborenen und Europäer sehr häufig dabei verfahren, kann in dieser Hinsicht auf wissenschaftlich-experimenteller Basis noch sehr viel geleistet werden. Die Gewinnung von Kautschuk und Gutta-percha, von Indigo, Thee und verschiedenen Pflanzenfetten etc. ist derart noch mancher Verbesserung fähig. Während meines Aufenthaltes zu Buitenzorg war Dr. van Romburgh gerade mit dem Studium der Gewinnungsmethoden des Indigofarbstoffes beschäftigt, wobei er zu ganz überraschenden Resultaten gelangt ist."

Dat ook in het vaderland van Romburgh's arbeid waardeering vond, daarvan getuigt het feit, dat de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam hem in het jaar 1892 onder hare korrespondenten opnam.

Voor den Plantentuin zelf was het van groote beteekenis, dat zijne onderzoekingen de aandacht der planters hadden getrokken, gelijk duidelijk blijkt uit Treub's jaarverslag over 1893: „De in 1890 tot stand gekomen uitbreiding van het wetenschappelijk personeel van 's Lands Plantentuin met een botanist voor de ziekte- en levensleer der kultuurgewassen

en met een agrikultuur-chemicus bleek van den aanvang aan, zooals te voorzien was, eene zeer nuttige te zijn. Van verschillende zijden werd dit terstond erkend. Het daarbij komend steeds toenemend inzicht in de beteekenis, die wetenschappelijke voorlichting voor de praktijk der agrikultuur kan hebben, deed echter weldra het aantal vragen om inlichting zoodanig toenemen, dat het te eenenmale onmogelijk was, de onderscheidene zich voordoende themata alle tegelijk of zelfs in de eerste jaren in onderzoek te nemen. Wel werd dit door de belanghebbenden in onzen kolonialen landbouw gereedelijk ingezien, en wel werd ook begrepen, dat men niet opnieuw bij de Regeering op personeelsuitbreiding aan onze inrichting voor een gelijk doel kon aandringen. Toch werden er bezwaren gemaakt om voor particuliere rekening verschillende andere proefstations naast de bestaande op te richten. Van deze bezwaren, die voor een deel de aanzienlijke kosten betroffen en die deels ook van anderen aard waren, moest de gegrondheid worden erkend."

Deze bedekte noodkreet maakte indruk: wel is waar, mislukten door samenloop van omstandigheden de pogingen om van partikuliere zijde de noodige middelen te verkrijgen ter benoeming van een assistent, die van Romburgh behulpzaam kon zijn bij het uitvoeren zijner onderzoekingen over de indigo, waarvan Haberlandt in zijn reisverhaal gewaagt, maar waar het de thee betrof, was men gelukkiger. Immers, door samenwerking van eenige theeplanters kon aan den chef der derde afdeeling een speciale assistent worden toegevoegd, die zich aan studies in het belang der theebereiding en theekultuur kon wijden. In de jaarverslagen van 's Lands Plantentuin vindt men de resultaten, die in gemeenschappelijkten arbeid met C. E. J. Lohmann waren verkregen, onder het hoofd: „Onderzoekingen naar de samenstelling van op Java gekultiveerde theeën" beschreven.

In het jaar 1895 zag van Romburgh zich met twee nieuwe functies belast, waarvan er eene slechts van tijdelijken aard zou zijn. Daar Treub wegens ziekte een jaar verlof had gekregen, werd de Chef der derde Afdeeling tot waarnemend directeur van den Plantentuin benoemd. En daarnaast aanvaardt hij de taak van Redakteur van het reeds boven genoemd

tijdschrift „*Teysmannia*”, welks leiding tot dusverre uitsluitend in handen van den Hortulanus H. J. Wigman was geweest.

Dit tijdschrift, in het jaar 1890 opgericht, stond deels indirect, deels direct met 's Lands Plantentuin in betrekking. Indirect doordien de redaktie uit personen bestond, aan den Plantentuin verbonden, direct, doordien het een rubriek bevatte „Korte berichten uit 's Lands Plantentuin, uitgaande van den Directeur der inrichting”.

„*Teysmannia*” heeft in hooge mate bijgedragen tot het verspreiden van kennis nopens de verschillende kulturen. Het bevatte een groot aantal oorspronkelijke verhandelingen over onderwerpen van zeer uiteenlopenden aard, voor de planters van belang, zeer vele referaten, boekbesprekingen en antwoorden op vragen uit de praktijk. Door den nieuwen Redakteur werd zeer actief deelgenomen aan het verspreiden van de kennis als boven bedoeld: zooveel mogelijk besteedde hij een deel van zijn zoo druk bezetten tijd aan medewerking in al de genoemde rubrieken.

Daar de werkzaamheden in het laboratorium zich steeds uitbreidden, werd in het jaar 1896 Dr. W. R. Tromp de Haas den directeur als assistent toegevoegd ten behoeve van het onderzoek van grondmonsters uit afgeschreven en vruchtdragende koffietuinen en uit gereboiseerde en niet-gereboiseerde terreinen, welke monsters door van Romburgh in 1893 ten tijde van een dienstreis naar Oost- en Midden-Java waren verzameld.

Dr. A. W. Nanninga volgde in 1898 Lohmann als assistent op, terwijl van Romburgh zelf in dit jaar werd opgedragen om in verschillende gewesten van Java en de Buitenbezittingen een onderzoek in te stellen naar voorkomen, afkomst en wijze van winning van het produkt van caoutchouvoor zooveel noodig en mogelijk tevens van getahpertia-leverende planten, terwijl hij de daartoe noodige reizen tevens dienstbaar mocht maken aan andere tot zijn betrekking behorende onderwerpen.

Zoo werden dan een drietal reizen ondernomen naar de Buitenbezittingen: de eerste van Augustus tot November '98 naar Zuid- en West-Sumatra, de twee volgende naar Borneo. Eene daarvan in het begin van '99, de andere in de tweede helft van dat

jaar naar de Wester Afdeeling. Deze werd verbonden met een bezoek aan den Riouw Archipel en Deli. Feitelijk was de auctor intellectualis van de opdracht tot het maken der genoemde dienstreizen..... van Romburgh zelf. Dat vertelt hij ons uitvoerig in het voorwoord van het zoo belangrijk geschrift „Caoutchouc en Getah-Pertja (verschenen als No. 39 der Mededeelingen van 's Lands Plantentuin), waarmede hij de literatuur in het jaar 1900 verrijkte en waarin o. m. een beschrijving zijner bovengenoemde reizen werd neergelegd. „Na alles”, zoo schrijft hij in dat voorwoord, „wat in de laatste jaren in verschillende talen over caoutchouc en getah-pertja verschenen is, mag het haast vermetel schijnen daarover in 't Hollandsch een werkje het licht te doen zien. Toch geloof ik, dat de uitgaaf daarvan, voor hen, die zich in Nederlandsch-Indië op de cultuur der planten, welke die producten leveren, willen toelleggen, van nut kan wezen, omdat er tal van ervaringen en aantekeningen in neergelegd zijn, die ik in de gelegenheid geweest ben over groei, methoden van planten, behandeling, onderhoud, enz. van verschillende soorten hier te lande, te verzamelen. Alvorens echter tot de samenstelling van dit boek over te gaan, achtte ik het gewenscht ook iets meer omtrent het voorkomen, vooral van caoutchouc leverende planten te weten en de elders dan te Buiten-zorg met den aanplant van eenige soorten verkregen resultaten uit eigen aanschouwing te leeren kennen. Toen ik in het midden van 1898 aan den Directeur van 's Lands Plantentuin het voorstel deed om met dat doel een reis door den Archipel te ondernemen, werd dit met instemming ontvangen en bij de Regeering ondersteund. Het gevolg daarvan was, dat bij Gouvernementsbesluit van 18 Juni 1898, No. 17, een onderzoek als het verlangde, waarbij ik mij van een plantenzieker kon vergezellen, mij opgedragen werd.”

Een Fransche uitgaaf van het bovengenoemde werk, fraai geïllustreerd, verscheen drie jaren later. Wanneer men in dit reisverhaal leest van van Romburgh's tochten door de bergen, waarbij het beklimmen van steile hellingen, het afdalen in diepe ravijnen elkaar afwisselden, waarbij na zware dagmarschen onder den blooten hemel moest worden overnacht, terwijl bij andere gelegenheden langdurige ritten te paard werden ondernomen, dan kan men

zich nauwelijks voorstellen, dat hier de persoon aan het woord is, voor wiens leven in zijn jeugd zoo menigmaal was gevreesd.

Dat de resultaten, door van Romburgh en zijne medewerkers in verschillende richtingen verkregen, aanstonds de aandacht hadden getrokken, bleek uit het steeds toenemend aantal belangstellenden, die zich in den kultuurtuin van het een of ander, de kultures betreffend, op de hoogte kwamen stellen. Daar dit, zooals wel van zelf spreekt, het werk in het laboratorium in hooge mate belemmerde, aanvaardde hij met vreugde (reeds in 1898) het aanbod van den heer C. P a s m a, om als volontair aan de werkzaamheden deel te nemen. Toen deze zich reeds na drie maanden genoodzaakt zag zijn werk te staken, duurde het tot December '99, aler in den heer B o o g a a r d een geschikt plaatsvervanger kon worden gevonden. En onafgebroken nam het bezoek aan den Kultuurtuin toe, niet het minst, toen de publikatie over Caoutchouc het licht had gezien.

Welverdiend was het eenjarig verlof, in Maart 1900 aan den Chef der derde afdeeling verleend. Hard was er gewerkt gedurende de tien jaren, die daaraan waren voorafgegaan, en wij zullen zoo aanstonds nog in bijzonderheden ervaren, wat er ten opzichte van de verschillende kultures was tot stand gebracht.

Tijdens van Romburgh's afwezigheid nam Tromp de Haas zijne funkties waar, terwijl Nanninga de onderzoekingen over de op Java gekultureerde theeën alleen voortzette en dit ook bleef doen, toen van Romburgh uit het vaderland was teruggekeerd.

Gedurende dien verloftijd was het (September 1900), dat ik van Romburgh leerde kennen en wel te Aken, waarheen wij beiden waren getogen ter deelneming aan de „Naturforscherversammlung”, waar Nederland een zoo schitterend figuur maakte doordien B a k h u i s R o o z e b o o m daar voor een uitgelezen publiek zijn voordracht over „Die Bedeutung der Phasenlehre” hield. Reeds aanstonds beloofde van Romburgh mij toen de kennismaking in het vaderland te zullen komen voortzetten, en eenige maanden later heeft hij dan ook met zijne vrouw een avond te mijnen huize te Amsterdam doorgebracht, die mij steeds in de aangenaamste herinne-

ring is gebleven. Weinig konden wij beiden toen vermoeden, dat wij binnen korten tijd te Utrecht ambtgenooten zouden worden.

Hoe menig uur van de maanden, toen in het vaderland doorgebracht, werd in de hem zoo dierbaar geworden werkplaats te Leiden gesleten, waar hij, door Franchimont's gastvrijheid daartoe in staat gesteld, nog eens naar hartelust zich aan de chemie kon wijden. Het zou de laatste maal zijn, dat hij het oude gebouw betrad, want het nieuwe, door zijn leermeester gesticht, naderde zijn voltooiing, en zou weldra (31 Oktober 1901) worden geopend.

Maar ook reizen in het belang van den Plantentuin, naar Duitschland, Frankrijk en Rusland werden gedurende dat „sabbatical year” ondernomen.

De terugreis aanvaardde hij in Januari 1901; na een tocht door Algiers en Tunis, gevolgd door een verblijf van een halve maand op Ceylon, keerde hij naar zijn laboratorium te Buitenzorg terug, zijn gezin in het vaderland achterlatend.

Reeds spoedig nadat het werk weder was opgevat, werd hem de speciale leiding van de Gouvernements Getah-pertja aanplantingen te Tjipetir opgedragen, terwijl Tromp de Haas tot Adjunkt-Chef der derde Afdeling werd benoemd. En terwijl tot het verrichten van chemische werkzaamheden met ingang van Mei van dat jaar Dr. Long, vroeger werkzaam aan de kininefabriek te Bandoeng, werd aangewezen, droeg de Regeering bij Gouvernementsbesluit van 15 Mei 1902 van Romburgh ten tweeden male het beheer van 's Lands Plantentuin op, naast de aan zijn betrekking verbonden werkzaamheden.

In den loop van hetzelfde jaar maakte men een begin met den bouw van een nieuw agrikultuur-chemisch laboratorium, nu niet in den Kultuurtuin, maar in de nabijheid der andere laboratoria van 's Lands Plantentuin gelegen. De oude werkplaats richtte men tot landbouwschool in, waardoor de Kultuurtuin in de eerste plaats ter beschikking kwam van het landbouwonderwijs. Aan het nieuwe gebouw werd een proeftuin toegevoegd, die aan de overzijde van den tweeden arm van de Tjiliwong, achter den Plantentuin, op korten afstand van het laboratorium was gelegen.

In Mei van het volgende jaar kon het nieuwe gebouw, dat veel ruimer was dan het oude, worden

betrokken. Daar de plannen geheel in overleg met van Romburgh waren uitgewerkt, kon daarbij van zijn veeljarige ervaring een nuttig gebruik worden gemaakt. Zelf heeft hij er niet meer gewerkt: reeds den 2den Maart (1903) voor den tijd van zes maanden met verlof naar Europa vertrokken, keerde hij ingevolge zijner benoeming tot Hoogleraar te Utrecht niet weer naar het terrein zijner vroegere werkzaamheid terug.

Alvorens met onzen vriend afscheid te nemen van eenen werkkring, dien hij gedurende zoovele jaren onafgebroken met liefde en toewijding had vervuld, willen wij den blik doen weiden over hetgeen hij daarginds met zijne medewerkers in stoeren arbeid heeft weten te bereiken. Maar vooraf merk ik op — de Verslagen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen leveren daarvoor de bewijsstukken — dat hij, niettegenstaande in zoo velerlei richting door ambtelijke bezigheden beslag op zijn tijd werd gelegd, desondanks nog gelegenheid heeft weten te vinden — men mag wel zeggen te *scheppen* — om zich aan zuiver wetenschappelijken arbeid te blijven wijden.

Indien wij allereerst den blik slaan op de theekultuur, vinden wij reeds in het Jaarverslag van den Kultuurtuin over 1892 mededeelingen over de eerste onderzoekingen op dit gebied. Daarbij kon worden vastgesteld, dat versche theebladen (*Thea chinensis*) bij destillatie met water, wel is waar, slechts een geringe hoeveelheid olie leveren, dat deze echter sterk naar thee reikt. Bij fermentatie, waarbij zuurstof verbrijkt en kooldioxyd gevormd wordt, ontstaan geurige produkten, zoodat in gefermenteerde theebladen veel grooter hoeveelheid aetherische olie aanwezig is, dan in niet gefermenteerde of in afgewerkte thee. Door het drogen tijdens het afwerken van het materiaal gaat een belangrijke hoeveelheid aetherische olie verloren. Bewaart men de thee, dan wordt de geur weer sterker. Naast de aetherische olie kon ook methylalkohol als vluchtig bestanddeel worden aangevoerd.

Deze eerste onderzoekingen wezen er reeds op, dat er veel kans bestond, verbetering in de theebeveiding te zullen bereiken, indien men op den ingeslagen weg voortging en zij waren het dan ook, die de belanghebbenden er toe leidden de assistentie be-

schikbaar te stellen, waarvan reeds boven werd ge-
waagd. Zoo kon dan het onderzoek met meer kracht
worden aangevat. Het verslag over 1893 bevat dan
ook naast een overzicht van hetgeen is bereikt, een
werkprogramma voor de komende jaren: „In de
eerste plaats scheen het wenschelijk de samenstelling
van de door verschillende ondernemingen op ver-
schillende hoogten gekultiveerde theeën na te gaan
en daarbij te letten op aschgehalte, samenstelling van
de asch, stikstofgehalte, gehalte aan looizuur en op
de in water oplosbare bestanddeelen. Tevens werd
getracht gegevens te verzamelen over de samenstel-
ling van de theeën op verschillende tijdstippen na de
grootte snoeiing geoogst. Zooals uit het volgende blij-
ken zal, zijn de onderzoekingen hierover nog niet
afgesloten. De samenstelling der theeën loopt zoo-
veel uiteen, dat het hiervoor, evenals voor de nu be-
gonnen onderzoekingen over de fabrikage, noodig
zal zijn, thee, afkomstig van een bepaald stuk grond
in verschillende stadiën te nemen. Maatregelen om
tot dit doel te geraken, zijn reeds genomen; eenige
heeren theeplanters hebben bereids welwillende toe-
zegging gedaan om stukken tuin te reserveeren.

In de tweede plaats zullen de veranderingen, die
de thee bij de opeenvolgende fasen der fabrikage
onder verschillende omstandigheden ondergaat, wor-
den nagegaan. Op dit gebied is tot nu toe niet veel
verricht. Ongeveer vier jaar geleden verscheen in
Tokyo een interessante studie over de fabrikage in
Japan door Y. K o z a i. Het zal van belang zijn om
na te gaan of de daar verkregen resultaten ook van
toepassing zijn op de in het klimaat van Java ge-
groeide thee bij de hier gevolgde werkwijze. De be-
standdeelen, die aan de bereide thee haren geur ver-
leenen, zijn eveneens nog weinig onderzocht. Een
feit is het, dat zij bij de bereiding der thee ontstaan
en in het versche blad niet of slechts in geringe spo-
ren aanwezig zijn.

Het gehalte aan aetherische olie wordt door alle
onderzoekers m. i. te hoog opgegeven. De onderzoe-
kingen naar de samenstelling dier aetherische olie,
waarmede ik mij reeds bezighield, worden zeer be-
lemmerd door de moeilijkheid om zich die olie in
eenigszins aanzienlijke hoeveelheden te verschaffen.

Eindelijk zullen ook nog de gronden, waarop hier
thee gekultiveerd wordt, een punt van onderzoek

uitmaken. De resultaten daarvan zullen, in ver-
band met de samenstelling der thee — vooral wat
asch- en stikstofgehalte betreft — vermoedelijk kun-
nen bijdragen tot de beantwoording van vragen, die
zich bij de bereiding der thee voordoen.

Toch schijnt het mij van belang, nu reeds met ge-
makkelijk te verkrijgen meststoffen proeven te nemen,
waarbij natuurlijk, behalve op quantiteit, vooral ook
op de qualiteit der verkregen thee gelet zal moeten
worden. Waar het, zooals bij de theeplant, een veel-
jarig gewas geldt, zal er zekerlijk meer tijd verlopen
voor men op de gestelde vragen een antwoord krijgt,
dan bij eenjarige gewassen."

Terwijl dit programma in de volgende jaren
leidraad was, trachtte men tevens met behulp van
nieuwe methoden dieper inzicht te verkrijgen in de
veranderingen, die de thee tijdens hare bereiding on-
dergaat. Zoo werd beproefd door gefractioneerde
extractie van thee met verschillende oplosmiddelen
een scheiding te krijgen van de stikstofhoudende be-
standdeelen, daar dat „niet alleen voor de kennis van
de samenstelling der bereide theeën, maar vooral bij
de studie van de omzettingen tijdens de fabrikage
van belang zou kunnen zijn."

Uit onderzoekingen over de veranderingen, die in
het theeblad plaats vinden bij het verwerken tot
zwarte thee werd de konklusie getrokken, „dat beide
verschijnselen, n.l. de zoogenaamde fermentatie op
de fabrieken en de veranderingen, welke in het blad
bij behandeling met chloroform optreden, in hoofd-
zaak identisch zijn."

Onderzoekingen over het cafeïnegehalte van ver-
schillende deelen van de theeplanten leidden tot het
uitwerken eener verbeterde methode voor de caf-
feïnebereiding en gaven aanleiding tot het nemen
van proeven om uit de afvalstoffen der theefabrieken
caffeine te verkrijgen. De toenmaals aanbevolen ex-
tractie met behulp van chloroform is indertijd op een
der ondernemingen in het groot toegepast.

De beschreven studies, later door N a n n i n g a
voortgezet, hebben geleid tot oprichting van het
Proefstation voor Thee (1902), dat heden over een
wetenschappelijken staf van acht personen beschikt,
en dat reeds meer dan honderd mededeelingen het
licht heeft doen zien, en hoe groote beteekenis ook
in later jaren werd toegekend aan den door v a n

Romburgh en zijn medewerkers verrichten arbeid, blijkt wel duidelijk uit het feit, dat een beknopt overzicht van die onderzoekingen (als Mededeeling 31) in het jaar 1914 door het Proefstation in het licht werd gegeven.

Thans vraagt de Caoutchouc-kultuur onze aandacht.

Reeds in het eerste jaarverslag over den Kultuur-tuin vermeldt van Romburgh eenige resultaten over aftappingen van verschillende caoutchouc leverende gewassen. In 1898 bestudeert hij het caoutchouc- en stikstofgehalte van verschillende melk-sappen, terwijl ook de aschbestanddeelen daarvan nader werden onderzocht. Tevens beproefde men uit den bast van *Hevea brasiliensis* door extractie met zwavelkoolstof de caoutchouc af te zonderen, hetgeen tot een bevredigend resultaat leidde. Ook bleek het mogelijk langs mechanischen weg caoutchouc uit dien bast te verkrijgen, maar het aldus bereide produkt bleek steeds verontreinigd door bastvezels. Naar aanleiding dier uitkomsten schrijft van Romburgh: „Voor de praktijk kunnen de resultaten wellicht van eenig belang zijn, omdat bij 't winnen van caoutchouc uit verschillende lianen deze meestal geheel afgesneden worden en de nu waardelooze bast als uitgangsprодукt zou kunnen dienen voor de bereiding van caoutchouc.”

Na de hierboven vermelde dienstreezen in 1898 opent hij in „*Teysmannia*” (IX) een reeks opstellen over de caoutchouc leverende gewassen, waarin alles, wat toenmaals over deze planten bekend was, en daarnevens de ervaring, in den Kultuurtuin verworven, werd samengevat. Het hier bijeengebrachte materiaal verwerkte hij later in zijn uitvoerige publikatie over Caoutchouc en Getah-pertja, terwijl de Fransche uitgaaf daarvan nog met de sedert verkregen resultaten werd aangevuld. Dat deze geschriften grooten invloed hebben geoefend op de latere besluiten ten aanzien van den aanplant van caoutchouc leverende gewassen in Nederlandsch-Indië, mag wel als vaststaande worden beschouwd.

Niet minder dan 12 caoutchouc leverende planten behandelt van Romburgh in zijn boek, waarvan er toen ter tijd drie als verreweg de belangrijkste werden beschouwd, n.l. *Ficus elastica*, *Castilloa elastica* en *Hevea brasiliensis*. Daar de in gebruik zijnde

aftapmethoden vrij ruw waren, ten gevolge waarvan het produktievermogen van *Hevea* nog niet tot zijn recht kon komen, was het lang niet gemakkelijk, vast te stellen, welke plant men zou gaan kultiveeren. In de Hollandsche uitgaaf van zijn werk schrijft van Romburgh hierover: „De moeilijkheid om voor een eenigszins uitgestrekten aanplant voldoende plantmateriaal te verkrijgen daargelaten, zijn de waarborgen, dat de kultuur voordeelen zal afwerpen, nog verre van zeker”, terwijl men in de drie jaar later verschenen Fransche uitgaaf leest: „Cependant les dernières expériences de M. Tromp de Haas (uitgevoerd volgens de intusschen bekend geworden tapmethode van Parkin) sembleraient prouver que la culture peut être rémunératrice en suivant une méthode d'exploitation plus intensive. Reste à savoir si les arbres supporteront cette saignée pendant des années”.

Sedert dien zijn de tapmethoden voortdurend verbeterd en tegenwoordig is de *Hevea*-kultuur een der belangrijkste op dat gebied der meerjarige gewassen geworden.

In aansluiting aan de onderzoekingen over caoutchouc vermelden wij hier nog, dat de methode, ter analyse van rubber en getah pertja door van Romburgh in samenwerking met Tromp de Haas uitgewerkt, nog heden door tal van onderzoekers wordt gebruikt.

Studies, verband houdend met de getah pertja-kultuur, zoo b.v. de bereiding van getah pertja uit verschillende *Palaquium* soorten, had van Romburgh reeds aanstonds na zijne komst in Indië ter hand genomen en spoedig (1892) was hij in staat deze stof uit de bladen van *P. Gutta* en borneense af te zonderen door gebruik te maken van zwavelkoolstof, chloroform, gasoline en tetrachloorkoolstof. Het onderzoek leerde verder, dat doode, afgevalen bladen een betere opbrengst geven, dan levende. Behandelt men de bladen eerst met kokenden alkohol en daarna met gasoline, dan verkrijgt men, wel is waar, een geringe opbrengst, maar de kwaliteit is aanzienlijk beter.

Van de talrijke verhandelingen, die hij in „*Teysmannia*” het licht deed zien, vestig ik hier nog de aandacht op die, waarin hij met Tromp de Haas den nadruk legt op het belang van chemisch onder-

zoek voor de getah pertja-kultuur, een verhandeling, die in Fransche vertaling in het „Bulletin de l'Institut botanique de Buitenzorg” is overgenomen.

De Gouvernements getah-pertja onderneming, die in 1900 onder van Romburgh's leiding is gekomen en die in datzelfde jaar een belangrijke uitbreiding onderging, is thans tot een zeer rendabel bedrijf uitgegroeid, terwijl in 1925 door het Gouvernement een begin is gemaakt met het stichten van een dergelijke onderneming op Sumatra's Oostkust.

Uit dit alles blijkt wel, dat de beteekenis, die van Romburgh's onvermoeid streven, zoowel door zijn chemischen arbeid als door zijn persoonlijke bemoeiingen voor Nederlandsch-Indië op dit gebied heeft gehad, moeilijk te hoog kan worden aangeslagen.

Reeds in 1891 had hij de indigoplanters in een verhandeling in „*Teysmannia*” er toe opgewekt zich krachtig te wapenen voor den komenden strijd tegen de synthetisch bereide indigo, door produktie en fabriekage op zoo hoog mogelijk standpunt te brengen. Daarbij had hij het niet gelaten: meer dan één studie heeft hij gewijd aan de processen, die hier een rol spelen.

Toen later J. J. Hazewinkel, de Directeur van het Indigoproefstation te Klaten (dit was in het jaar 1896 opgericht), zich speciaal met deze problemen ging bezig houden, heeft van Romburgh dit terrein verlaten. Gelijk bekend is, heeft de indigo-kultuur in later jaren de konkurrentie tegen het synthetische produkt niet kunnen volhouden.

Ook zijne onderzoekingen op het gebied der koffiekultuur heeft van Romburgh in het jaar 1896 gestaakt, nadat hij daaraan o. a. ook in samenwerking met Wigman zijn aandacht had geschonken. In het genoemde jaar richtten belanghebbenden een speciaal Proefstation op als afdeling van 's Lands Plantentuin.

Wat de Coca-kultuur betreft, zij hier opgemerkt, dat J. F. Eykman gedurende een kort verblijf te Buitenzorg gevonden had, dat het blad van de smalbladige coca meer alkaloïde bevat, dan dat van een der andere *Erythroxylum* soorten. Greshoff en van Romburgh hadden deze vondst bevestigd. Terwijl de grootbladige, de echte, coca slechts 0.55 % alkaloïde bevat, vond van Romburgh in de

smalbladige 2.3—2.4 %. Uit het jonge blad zonderde hij 0.13 %, uit het volwassen blad 0.06 % methylsalicylaat af, samen met aceton en methylalkohol. Zijne pogingen om uit de smalbladige variëteit cocaïne te bereiden, mislukten. Dit is niet te verwonderen, daar het alkaloïde van de Java coca voor het grootste deel cinnamylcocaïne is.

De kultuur der smalbladige variëteit heeft als bijkultuur en ook als kultuur op zichzelf ingang gevonden, en Java levert thans jaarlijks ruim een miljoen K.G. gedroogd blad, dat in Europa en ook in Japan op cocaïne wordt verwerkt.

Ook van Romburgh's studies op het gebied der Gambir-kultuur vragen onze aandacht. Naar aanleiding van de ontvangst van een zending monsters van den Resident van Banka was hij reeds in 1890 met onderzoekingen in die richting begonnen. Bij proeven ter bereiding van het produkt uit het blad van *Uncaria Gambir*, in den Kultuurtuin aanwezig, bleek, dat dit niet bij het Riouwsche achterstond. In „*Teysmannia*” vindt men een overzicht over de verkregen resultaten.

De Gambir-kultuur, voor het grootste gedeelte door inlanders beoefend, komt nog steeds uitsluitend op de Buitengewesten voor, niettegenstaande de inlandsche bevolking van Java groote hoeveelheden van deze stof bij het sirih-kauwen verbruikt. Op Sumatra vindt men ook een drietal Europeesche ondernemingen, waarvan eene het produkt voor de inlandsche markt bereidt, terwijl de beide andere voor Europa werken. In het jaar 1913 bedroeg de waarde van den uitvoer uit Nederlandsch-Indië ruim drie milioen gulden.

Wie van Romburgh's Indischen arbeid bestudeert, wordt telkens weer getroffen door de wijze, waarop toegepaste en zuivere wetenschap hier gelijktijdig worden gediend. Wel zeer sprekend treedt dat aan den dag bij zijne studies over aetherische oliën, onderzoekingen, reeds spoedig na zijn komst in Insulinde begonnen. Zoo bestudeerde hij tallooze planten op de aanwezigheid van stoffen, die voor de praktijk van belang zouden kunnen zijn, tracht hare kultuurmethoden en de bereiding harer produkten te verbeteren, maar daarmee is voor hem slechts een klein deel zijner taak verricht. Zulke studies vormen slechts den aanloop tot nieuwe: het in eerste instantie

met technisch-ekonomischen achtergrond aangevat probleem wordt thans van zuiver theoretischen kant bekeken en bewerkt. Van „*Teysmannia*” en de „Mededeelingen van 's Lands Plantentuin” verhuizen zijne verhandelingen naar de „Verslagen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen”. Zoo heeft hij dan ook in later jaren alleen of in samenwerking met zijne leerlingen meer dan eene, in zijn Indischen tijd uit planten geïsoleerde, stof nader onderzocht, waardoor de zuivere chemie met de oplossing van menig belangrijk probleem werd verrijkt, zooals men uit de onderstaande bladzijden van van Duin's hand zal ervaren.

Over aetherische oliën deed hij in „*Teysmannia*” verscheiden mededeelingen verschijnen, de planters aansporend de kultuur van citronella-gras te entameeren. „Zou de kultuur van de citronella leverende *Andropogon*soorten ook voor Java niet winstgevend zijn? Op West-Java groeien zij zeer welig en men kan meermalen 's jaars snijden”. Zijn raad werd gevolgd! De kultuur heeft zich op Java gevestigd en de uitvoer van citronella olie, die den naam Java citronella olie verkreeg, en die beter is dan het produkt van Ceylon, bevindt zich nog steeds in de stijgende lijn.

Het zou niet moeilijk vallen, meer nog over van Romburgh's werkzaamheid voor de Indische kulturen mee te deelen. Met open oog en kritischen zin heeft hij daar aangepakt, waar hij meende, ten bate der kulturen werkzaam te kunnen zijn en zoo is er dan ook moeilijk een kultuur aan te wijzen, waarmee hij zich niet heeft bezig gehouden.

Ook na zijn vertrek uit het land van licht en zonschijn bleef zijn belangstelling voor de kulturen bestaan: de van zijne hand verschenen hoofdstukken over Caoutchouc en Getah pertja en over Aetherische oliën in van Gorkom's „Oost-Indische Kulturen” leggen daarvan getuigenis af, niet minder echter het feit, dat hij nog heden tot de meest gewaardeerde medewerkers van de „*Indische Mercur*” wordt gerekend.

Maar het wordt tijd, dat wij Buitenzorg den rug toekeeren en met van Romburgh de jaren gaan doorleven, die sinds 1902 zijn verlopen.

De leerstoel voor de organische chemie aan de Rijks-Universiteit te Utrecht was vakant geworden

doordien E. d. Mulder den zeventigjarigen leeftijd had bereikt. Had van Romburgh in zijn Leidischen tijd bewezen een voortreffelijk docent te zijn, gedurende de daarop volgende jaren was wel duidelijk gebleken, dat hij een begaafd natuuronderzoeker, een energiek organisator tevens was.

De Fakulteit der Wis- en Natuurkunde aan de Utrechtsche Universiteit aarzelde dan ook niet hem ter bezetting van genoemden leerstoel voor te dragen: zijne benoeming volgde in Juni 1902.

Maar naast dien leerstoel moest ook die voor de anorganische en physische chemie te Utrecht nieuw worden bezet, doordien H. C. Dibbits zijn emeritaat had aangevraagd. Nadat van 't Hoff en Bakhuis Roozeboom het tot hen gericht verzoek om Berlijn, resp. Amsterdam met Utrecht te verwisselen hadden afgeslagen, werd ik (ik was toen ter tijd buitengewoon hoogleraar te Amsterdam) op hunne aanbeveling te Utrecht benoemd en wel gelijktijdig met van Romburgh.

Dat het tijdperk, dat hiermede voor mij aanving en dat in den loop van dit jaar helaas zal worden afgesloten, tot de gelukkigste perioden van mijn leven heeft behoord, is zeker voor een zeer groot deel te danken aan de voortreffelijke eigenschappen van den man, met wien ik gedurende een kwart eeuw in een door niets gestoorde vriendschap dagelijks heb mogen samenwerken.

Van Romburgh leeren kennen, is hem hoogschatten en lief krijgen.

Steeds „*aequo animo*”, is hij eenerzijds zeer gemakkelijk in den omgang met menschen van de meest diverse pluimage, steekt echter, aan den anderen kant, zijn meening nimmer onder stoelen of banken. Gemakkelijk weet hij zich te verplaatsen in den gedachtengang van dengene, die met hem van meening verschilt, zoodat geven en nemen het resultaat wordt van met hem gevoerde discussie.

Zijn sterk uitgesproken gevoel voor persoonlijke vrijheid maakt, dat het „*suum cuique*” bij hem in hoog aanzien staat.

Een welwillend scepticisme, zich in zijn jeugd reeds uitend in discussies met zijn kathegeet, den lateren Professor J. Knappert te Leiden, kenmerkt hem, zoowel waar het problemen van het dagelijksch leven als daar, waar het die van wetenschap of wereldbe-

schauwing geldt. De talloze gesprekken, met hem in den loop der jaren gehouden, een blik op zijn levensreis, hebben mij telkens weder de overtuiging geschonken, hoezeer G o e t h e 's woorden hem uit het hart zijn gegrepen: „Die Beschäftigung mit Unsterblichkeitsideen ist für vornehme Stände und besonders für Frauenzimmer, die nichts zu tun haben. Ein tüchtiger Mensch aber, der schon hier etwas Ordentliches zu sein gedenkt und der daher täglich zu streben, zu kämpfen und zu wirken hat, lässt die zukünftige Welt auf sich beruhen und ist tätig und nützlich in dieser”.

Met zulk een man in dagelijksch contact te mogen wezen, met hem te mogen samenwerken aan een gemeenschappelijke taak, voorwaar, kan men beter wenschen?

En voegt men hieraan toe, dat ook onze gezinnen in onbewolkte vriendschap die jaren hebben mogen doorleven, dan zal men licht inzien, van welke betekenis de Junimaand van het jaar 1902 voor mij is geweest.

Een dankbare taak wachtte den beiden nieuwbenoemden. Immers, de scherpe tegenstellingen, welke zich in den loop der jaren tusschen de beide vertegenwoordigers der chemie te Utrecht hadden ontwikkeld, hadden niet nagelaten haar nadeeligen invloed op het onderwijs in die wetenschap te oefenen. Een geheel nieuwe organisatie bleek noodig. Zij was feitelijk reeds ingeleid door de Fakulteit, die, op initiatief van V. A. J u l i u s en H u b r e c h t, een andere verdeling der werkzaamheden van de nieuwbenoemden had voorgesteld dan die, welke aan de andere Nederlandsche universiteiten in zwang was geweest. Zoo werd aan v a n R o m b u r g h niet slechts het onderwijs in de organische chemie in zijn vollen omvang opgedragen, maar daarnevens de propaedeusis in de anorganische chemie, terwijl mij de taak ten deel viel de anorganische en physische chemie voor de a.s. chemici te doceeren.

Ware v a n R o m b u r g h in het land geweest, dan zou bij mondelinge gedachtenwisseling met de Fakulteit gebleken zijn, dat hij menig ernstig bezwaar tegen dergelijke regeling had. Op den langen duur heeft deze wijze van verdeling van het onderwijs, die ten doel had, het examen in de chemie voor de studenten in de geneeskunde in één hand te brengen, zich niet kunnen handhaven.

Dat ten gevolge dezer organisatie de bestemming der beide te Utrecht aanwezige chemische laboratoria een verandering moest ondergaan, ligt voor de hand, vooral wanneer men bedenkt, in welken toestand een daarvan verkeerde, n.l. dat voor de organische chemie.

„Natuurwetenschappen in deze dagen behoeven breede middelen, of zij worden mager onderwezen”, aldus schreef G e r r i t J a n M u l d e r in zijne autobiographie, en hij spreekt daarbij zijne dankbaarheid uit jegens het Curatorium der Utrechtsche Universiteit, dat hem het oude Pesthuis „Leeuwenbergh” aan de Maliebrug (gesticht omstreeks 1570) als laboratorium ter beschikking stelde, nadat er tienduizend gulden aan ten koste waren gelegd.

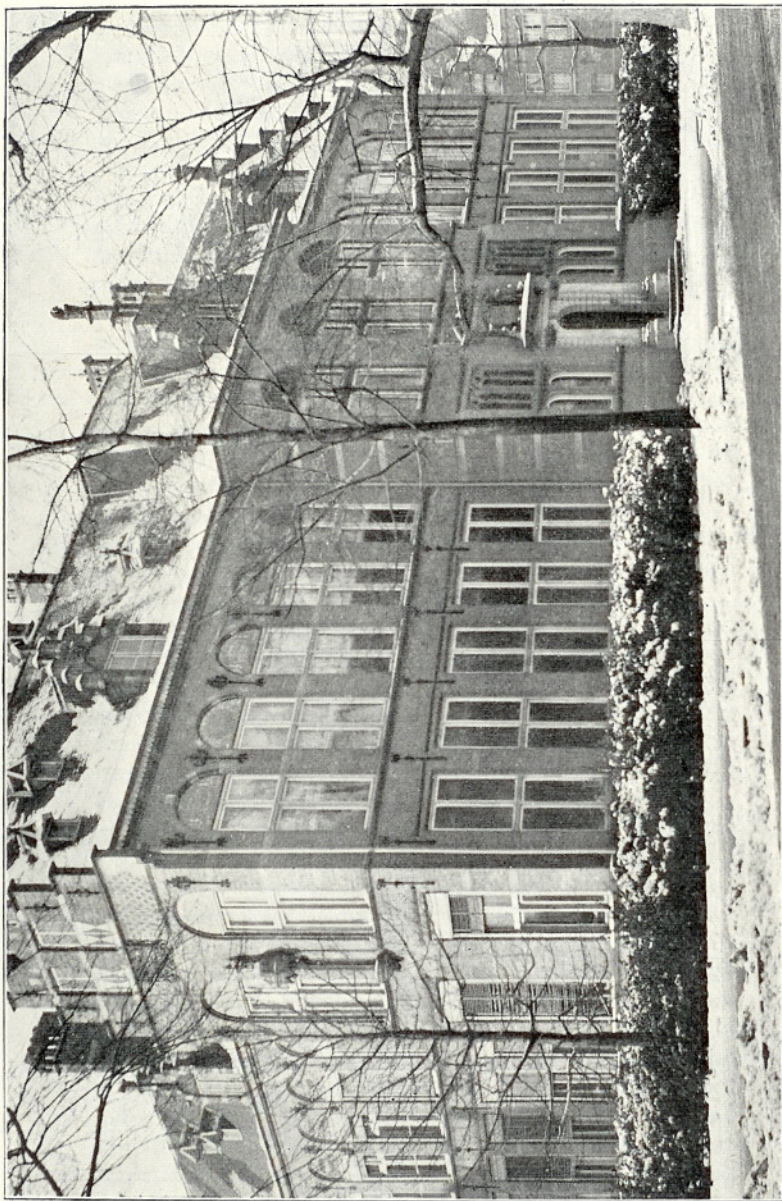
„Schooner lokalen konden er toen nergens voor een laboratorium zijn”; en met zekeren trots voegt M u l d e r er aan toe: „onder mij is er niets wezenlijks aan veranderd!”

Dat was omstreeks 1840.

En in den jare 1902 kon wederom worden getuigd: „Sedert is er niets wezenlijks aan veranderd!”

Daar „Leeuwenbergh” ook veel te klein was om er de organische chemie te huisvesten, werd aanstonds besloten deze te verplaatsen naar het ruime gebouw aan den Catharijnesingel, dat tot dusverre voor de anorganische chemie had gediend. Dit laboratorium, in 1893 gesticht, met zijn fraaien gevel aan den genoemden singel, was met het oog op het doel, waarvoor het was gebouwd, als een volkomen mislukking te beschouwen. Daar v a n R o m b u r g h eerst in den loop van 1903 uit Indië zou kunnen terugkeeren, betrok ik met de studenten in de chemie deze werkplaats, die in de toekomst voor de organische en propaedeutische chemie bestemd zou zijn, terwijl de Regeering (Dr. A b r a h a m K u y p e r was toen ter tijd Minister van Binnenlandsche Zaken), nadat ik haar overtuigd had, dat „Leeuwenbergh” voor mijn doel te eenenmale onbruikbaar was, onmiddellijk tot het stichten van een nieuw laboratorium besloot. Reeds in Mei 1904 kon het nieuwe gebouw, dat den naam „v a n ' t H o f f - Laboratorium” kreeg, in gebruik worden genomen.

Tot op dat tijdstip was ik met mijne studenten v a n R o m b u r g h 's gast gebleven op den Catharijnesingel, waarbij hij mij een der aangenaamste lokaliteiten van zijn territorium voor mijn eigen gebruik had afgestaan!

van Romburgh's Laboratorium te Utrecht.

Nog duidelijk herinner ik mij, hoe hij, enkele dagen na zijn terugkeer uit Insulinde, na een tournee door zijn nieuwe werkplaats, tot mij zeide: „Ik ben er weer heelemaal in, 't is, alsof ik niet uit 't Leidsche laboratorium ben weg geweest!” Zoo was het inderdaad: men behoefde slechts enkele oogenblikken met den nieuwen Professor in het laboratorium te leven, om te voelen, hoezeer hij zich tot de jongeren, tot het leiding geven aan hun werk, aangetrokken voelde.

Den 4den Mei (1903) beklom hij het spreekgestoelte in de aloude Uniezaal der Utrechtsche Alma Mater, zijn nieuwe taak officieel aanvaardend door zijn hoorders „De beteekenis van het wetenschappelijk onderzoek van organische natuurproducten” te schetsen.

„Hij, die zich de studie der organische chemie tot levenstaak gekozen heeft”, zoo luidden zijne woorden, „en niet geheel is opgegaan in synthetische vraagstukken, ontkomt niet aan de bekoring, welke uitgaat van de weelderige tropische natuur, als hij zich verplaatst ziet te midden van de schatten, die, onder de vereenigde werking van zonlicht, warmte en vocht geboren, hem door het plantenrijk worden aangeboden, en zal zich onweerstaanbaar aangetrokken voelen tot zooveel belangwekkends, ook op chemisch gebied, dat als 't ware nog voor het grijpen ligt. Wanneer men dan het hoog te waardeeren voorrecht heeft een reeks van jaren te leven in zulk een natuur en omringd te zijn van hulpmiddelen voor onderzoek, zoo goed als de omstandigheden 't slechts gedoogen, dan is het zeker niet te verwonderen, dat, al verliest men het uitgestrekte veld der chemische synthese, waarop zoovele triomfen gevierd zijn en nog steeds worden, niet uit het oog, men zich met eenige voorliefde begeeft op dat andere gebied, waarop reeds van oudsher, zoolang de chemie wetenschappelijk beoefend is geworden, zooveel onderzoekers gewerkt hebben, die zich ten doel stelden door uitbreiding onzer kennis der organische natuurproducten, een dieperen blik te slaan in het wezen der organische natuur.

Nu, geroepen om aan deze Universiteit de organische chemie te onderwijzen, zal het mijn taak zijn, er naar te streven aan de verschillende richtingen in dezen tak van wetenschap zooveel mogelijk evenveel recht te doen wedervaren.

In deze ure echter wensch ik nog even te verwijlen op het gebied, waarop ik mij, in de laatste jaren meer bewogen heb en ik wil trachten U de beteekenis in het licht te stellen der studie van organische natuurproducten, vooral den invloed te schetsen, dien zij gehad heeft op de ontwikkeling der organische chemie, er op te wijzen hoe zij ook op andere verwante wetenschappen ingewerkt heeft en wat men nog van haar verwachten mag".

Nadat hij het onderwerp, in den titel zijner rede vermeld, heeft afgehandeld, wijst hij in zijne toespraak tot Curatoren der Universiteit nogmaals op de bezwaren der nieuwe regeling, waarvan hierboven reeds sprake is geweest: „Maar waar de wetgever voor den a.s. medicus noodig geacht heeft, aan de Universiteit de beginselen der chemie te studeeren, daar zou ik het voor dien student een voordeel achten, het onderwijs in de organische en anorganische chemie op verschillende leermeesters te ontvangen. Is het niet juist de Universiteit, die er voor moet waken, dat hare voedsterlingen, niet uitsluitend een vakopleiding krijgen, maar dat hun de gelegenheid gegeven worde tot algemeene ontwikkeling, tot verruiming van hun blik en tot waardeeren door vergelijken? Helaas, de steeds toenemende eischen aan den medicus gesteld, schijnen de vervulling van dat ideaal voor hem meer en meer onmogelijk te maken. In het belang der studenten is het de wensch geweest het propaedeutisch onderwijs voor beide vakken aan één persoon op te dragen. Dat ik deze taak met terzijdestelling mijner bezwaren nu toch op mij neem, is voor een niet gering deel toe te schrijven aan de overtuiging, dat, wanneer de ondervinding mocht leeren, hoe de belangen der medische studenten op andere wijze nog beter behartigd kunnen worden, er geen vergeefsch beroep zal gedaan worden op Uw College, aan 't welk de zorgen voor den bloei dezer Universiteit zoo na aan 't harte liggen."

Het duurde niet lang, of duidelijk bleek, dat dit beroep op Curatoren niet zou mogen uitblijven, wilde het onderwijs in de organische en anorganische chemie zoodanig tot zijn recht komen, als billijker wijze mocht worden geëischt.

Een eerste poging in die richting werd door van Romburgh ondernomen, toen Amsterdam hem, na het verscheiden van onzen diepbetreurden L o b r y

de Bruyn (1904), voor den leerstoel der organische chemie trachtte te winnen. Toezegging van Curatoren te Utrecht, dat binnen afzienbaren tijd op de gewenschte reorganisatie mocht worden gerekend, deden de Bisschopsstad het pleit winnen.

Toch bleek nieuwe drang op de Regeering noodig om het gewenschte resultaat te bereiken. Het jaar 1907 bracht uitkomst. Hoogewerff had zich, hoewel nog in volle kracht, reeds op zestigjarigen leeftijd uit zijn werkkring te Delft teruggetrokken en de Technische Hoogeschool haastte zich maatregelen te nemen om van Romburgh burger der stad van Antony van Leeuwenhoek te doen worden.

Dit voornemen kwam niet tot uitvoering doordien eindelijk de zoo lang gewenschte reorganisatie te Utrecht haar beslag kreeg: van dien tijd af werd het propaedeutisch onderwijs in de anorganische chemie in handen gelegd van den Hoofdassistent Dr. S t r e n g e r s, wien tevens de titel „Lector" werd verleend. Daarmede werd een toestand geschapen, die sinds dien onveranderd is blijven bestaan, een toestand, die voor van Romburgh de gelegenheid opende zich met zijne leerlingen meer ongestoord aan onderzoek te wijden. Meer ongestoord, zeg ik, voor zoover men n.l. buiten beschouwing laat, dat het bijzonder groot aantal tentamina en examens in de propaedeutisch-anorganische chemie toch nog gedurende vele jaren telkens zijn tijd in beslag nam. Eerst in een latere periode is daarin verbetering gekomen, maar daartegenover staat het feit, dat de bureaukratische komplikaties, die de z.g. bezuiniging in de staatshuishouding in het beheer der Universiteitslaboratoria met zich bracht, het aan den eenen kant gewonnene aan den anderen kant weer te loor hebben doen gaan.

Wie uit hetgeen vooraf gaat, zou willen besluiten, dat de propaedeutische anorganische chemie zich niet in van Romburgh's belangstelling heeft mogen verheugen, vergist zich te eenenmale. Een blik op de „Vorlesungen über anorganische Chemie für Studierende der Medizin", in het jaar 1906 in het licht gegeven, zal hem aanstonds van het tegendeel overtuigen.

Het boek had zijn ontstaan te danken aan het verzoek, door de bekende Firma Wilhelm Engelmann te Leipzig tot mij gericht, om een werk van

bescheiden omvang te schrijven, dat zich aan den leergang in Duitsch milieu zou aansluiten, en de stof zou geven in het licht der moderne algemeene chemie. Ik verzocht van Romburgh om zijn medewerking, wel wetende, dat het geheel daardoor niet weinig zou winnen. Het is dan ook geenszins lofabedelende zelfonderschatting als ik verzeker, dat de groote waardeering voor dit boek, zooals die zich in een goede pers bij de aankondiging van het verschijnen uitte, voor een zeer groot deel aan zijn arbeid is te danken geweest. Het verschijnen van een nieuwen druk, sinds lang noodig geworden, is door de wereldgebeurtenissen verijdeld.

Hoeveel aangename herinneringen zijn nog heden voor mij verbonden aan die uren, op elkaar's studeerkamer gesleten (wij woonden toenmaals op een afstand van enkele huizen van elkaar op den Catharijnesingel, in de onmiddellijke nabijheid onzer laboratoria), aan de besprekingen, vaak tot laat in den nacht voortgezet, die het algemeene schema van het boek deden ontstaan, aan de discussies, wanneer wij elkaar nieuw geschreven stukken hadden voorgelezen.

„Les sciences ne sont épineuses que par la manière dont elles sont enseignées!” En dat hij ook in het gesproken woord die „épines” onschadelijk wist te maken, daarvan getuigt wel in de allereerste plaats zijn kollege over propaedeutisch organische chemie, door een schare gevolgd, die in den laatsten tijd het kwart-duizend naderde. Meer dan eens bevonden zich daaronder toehoorders, die van de chemie ver af stonden, en die zulk een voordracht slechts volgden om het genot te smaken, dat vorm en inhoud hun schafte.

Groot was de zorg, aan het voorbereiden der proeven besteed. „Want”, zoo luidde van Romburgh's leuze, „eenmaal moeten de studenten alles in de perfectie zien, en dat behoort op kollege te gebeuren”.

En liep alles naar wensch, dan werd ook den kollege-assistent, die soms een deel zijner nachtrust aan de voorbereiding had geofferd, de hem toekomende lof niet onthouden. Dan klonk het achter de experimenteertafel: „Dank zij der vele moeite, die meneer X. aan deze proef heeft besteed, ben ik in staat U de bereiding dezer stof te doen zien”.

Was het wonder, dat dergelijke voordrachten de studenten in de chemie deed verlangen naar een even

schoon „kandidaten-kollege”, en dat zij het betreunden, dat de kollege uren voor het doktoraal examen hun slechts karig werden toegemeten?

Zeer werd door hen op prijs gesteld, dat — althans in de jaren toen een meer beperkt aantal kandidaten dat nog mogelijk deed zijn — hun leermeester zich elken dag meer dan eens in persoonlijk contact op de hoogte stelde van den gang hunner werkzaamheden, waarbij zijn aanmoedigend woord, door humor gekruid, hun een hart onder den riem stak, als het werk niet wilde vlotten. Wie niet met de noodige toewijding zijn werk verrichtte, werd door een op het juiste oogenblik geuit sarkasme tot grooter ijver geprikkeld. Wie aan de kwaal leed, zooveel jongeren eigen, op roekelooze wijze met vaak zeer kostbare preparaten om te springen, werd tot beterschap gemaand. Hier echter bleef succes maar al te dikwijls uit en wanneer in later jaren schraalhans in het Laboratorium vaak magazijnmeester is geweest, dan hadden de boosdoeners die uiting van hun leermeester, wien verkwisting van materiaal steeds een ergernis is gebleven, zeer zeker voor een deel aan zichzelf te wijten.

De positie van den Hoogleraar in Nederland, die een groot laboratorium heeft te besturen, is zeker geenszins een sinecure! Dat heeft ook van Romburgh ervaren. Niet alleen de plichten, meer onmiddellijk aan zijn werkkring als hoogleeraar, aan zijn direktorschap van een drukbezocht centrum verbonden, maar ook die, welke door de gemeenschap, als het ware, stilzwijgend, onder het motto „noblesse oblige” als onafscheidelijk van het ambt worden beschouwd, legden beslag op zijn tijd. En gegeven de groote aantrekkelijkheid van zijn persoonlijkheid, zijn groote ervaring op zoo menig gebied, kan het ons niet verwonderen, dat de funkties, tot welke de samenleving hem riep, een statige reeks vormen, die ik hier weergeef, zonder echter op volledigheid aanspraak te durven maken ⁵⁾.

⁵⁾ Lid, later secretaris van de commissie voor het Muntwezen. Voorzitter der commissie van toezicht op de Rijks-Landbouwproefstations.

Lid der Pharmakopee-commissie.

Buitengewoon lid van den Octrooiraad.

Voorzitter der commissie voor de chemische strijdmiddelen.

Lid van den Raad van Bestuur van het Koloniaal Museum.

Lid der commissie van het Handelsmuseum van het Kol. Museum.

Lid van het Bestuur der Maatschappij ter Bevordering van het natuurkundig onderzoek in de Nederlandsche Koloniën.

Dat elk dier opdrachten werkkraft eischte, weet ieder, die bekend is met „les détours du sérail”, maar de bewijzen daarvoor hebben blijvenden vorm aangenomen, o. a. in de beide redevoeringen, door van Romburgh als voorzitter van het Utrechtsch Genootschap gehouden: „De ontwikkeling der Chemie in de laatste Decenniën” (1906) en „Chemie en Onafhankelijkheid” (1915). In deze zoowel als in „Onzacht ontwaakt”, die hij als Rector Magnificus heeft uitgesproken (1918) ter gelegenheid van den 282sten verjaardag der Utrechtsche Universiteit, heeft hij zich veel moeite getroost om bij zijn zeer heteroogeen gehoor belangstelling te wekken voor de wetenschap, die hem lief is en voor hare in het dagelijksch leven zoo diep ingrijpende toepassingen. Mocht hij daarin niet bij allen zijn geslaagd, dan is de schuld zeker niet aan vorm of inhoud dier voordrachten te wijten.

Als een „openbaren brief”, tot de Regeering gericht, zou men het opstel in „de Gids” kunnen beschouwen, dat van Romburgh in het jaar 1908 onder den titel „Hooger Landbouwonderwijs” deed verschijnen.

„Nu zag ik echter”, aldus schrijft hij, „enkele maanden geleden — ik bevond mij juist op een vakantiereis in Indië en had gelegenheid gehad met te dezer zake zeer bevoegden van gedachten te wisselen — een courantenbericht, waarin van „welingelichte zijde” waarschijnlijk, gemeld werd, dat een ontwerp van wet „regelende het hooger landbouwonderwijs”, bij den Raad van State ter overweging gebracht was.

Kon een zoodanig bericht reeds tot nadenken stemmen en de vrees doen ontstaan, dat, in weerwil van het bestaan der Staatscommissie voor het onderwijs, eene regeling van het hooger landbouwonderwijs nu ter hand genomen zou worden, bedenkelijker werd de zaak toen de couranten de verslagen van de Sta-

Voorzitter der Redactiecommissie van het Recueil des Travaux chimiques des Pays-Bas.

Voorzitter der Redactie v. d. Indischen Mercur.

Lid van het Bestuur van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

In zijn hoedanigheid van Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen was van Romburgh lid der Wetenschappelijke Commissie van advies en onderzoek in het belang van Volkswelvaart en Weerbaarheid; van de Commissie voor Internationaal Circumpacifisch Onderzoek (I. C. O.-Commissie), en van de Commissie van advies voor het Nederlandsche „Fellowship” van het Ramsay Memorial Fund.

ring-herdenking te Wageningen brachten. Daaruit toch blijkt niet onduidelijk, dat men aan dit eenigszins afgelegene stadje de eer toedenkt, in een niet ver verwijderd verschiep, eene landbouwhoogeschool binnen zijne muren te zien verrijzen”.

In een zeer zakelijk betoog bepleit van Romburgh de noodzakelijkheid het hooger landbouwonderwijs aan de Universiteit te brengen, waardoor den kweekelingen der te stichten inrichting de gelegenheid wordt geschonken te genieten van de ontwikkeling, die van een Universiteit uitgaat.

Heden weten wij, helaas, dat zijn warm pleidooi het gewenschte gevolg niet heeft mogen hebben.

Wie de hartelijke betrekkingen kent, die steeds tusschen van Romburgh en zijn leermeester Franchimont hebben bestaan, zal het niet meer dan natuurlijk vinden, dat diens meest geliefde leerling als woordvoerder optrad bij gelegenheid van twee zeer bijzondere feestdagen in het leven van den Leid-schen Hoogleraar.

„Antoine Paul Nicolas Franchimont (1871—24 Maart 1911)”, zoo luidt de titel van het opstel van van Romburgh's hand, waarin hij het tijdstip herdenkt, waarop veertig jaren geleden Franchimont den doctorshoed had verworven. In warme bewoordingen brengt hij in die bladzijden in herinnering, wat de wetenschap, wat Franchimont's leerlingen aan dezen zoo be-gaafden, onvermoeiden werker hebben te danken gehad. En drie jaren later (op den 2den Mei), toen zijn leermeester en vriend mocht terugzien op zijn veertig-jarig hoogleeraarschap, was van Romburgh de aangewezen feestredenaar.

Voor een uitgelezen schare, saamgestroomd in de groote kollegezaal van het door den jubilaris gestichte Laboratorium, schetste van Romburgh wat zijn leermeester, deze voortreffelijke natuuronderzoeker en docent bij uitnemendheid, de man, van wien op zeker oogenblik kon worden getuigd, dat de leerstoelen voor organische chemie aan de Universiteiten in ons land door hem en leerlingen van hem waren bezet, in zijn zoo vruchtbaar leven had tot stand gebracht. En dank zij der samenwerking van zoovelen, mocht onze feestredenaar zijn toespraak besluiten met de woorden: „Is het dan wonder, dat zich een Commissie uit Uwe leerlingen, oud-leerlingen en vrienden

heeft gevormd, om U op dezen zeldzamen feestdag te toonen, hoezeer zij U waardeeren.

Een groote schare heeft aan haar oproep om zich met hen te vereenigen voldaan. Zij heeft het geluk gehad, en ik vermeld het met dankbaarheid, de kunstenaarshand van onzen *T o o n D u p u i s* bereid te vinden, Uwe trekken in klei te boetseeren, waardoor zij in staat was deze in onvergankelijk metaal vast te leggen....."

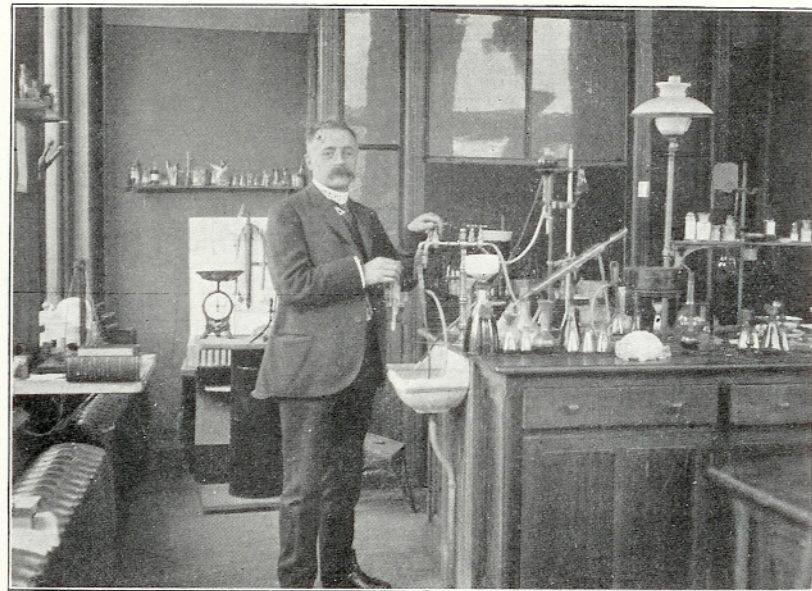
Wel niemand zal onzen vriend de uitspanning misgunnen, die hij van tijd tot tijd na stoeren arbeid zocht in het maken van uitgestrekte reizen, tochten, waarbij echter steeds zooveel mogelijk het nuttige met het aangename werd vereenigd. Zoo zien wij onzen globe trotter dan in 1908 naar Panama trekken, ten einde de rubber kultuur aldaar uit eigen aanschouwing te leeren kennen, in de jaren 1908, 1910 en 1914 naar Insulinde, om zich op de hoogte te stellen van de veranderingen, die het terrein zijner vroegere werkzaamheid, hem steeds zoo lief gebleven, had ondergaan, alsmede ter bijwoning van het Rubber-Congres. En in 1923 ontmoeten wij hem als vertegenwoordiger der Koninklijke Akademie van Wetenschappen en van de Nederlandsche Regeering op het 2de Kongres voor wetenschappelijk onderzoek van de landen rondom den Grooten Oceaan (Pan-Pacific Science Congress), welke tocht met een reis naar Nederlandsch-Indië werd besloten.

Hoewel het woord „zeeziekte” in zijn woordenboek niet voorkomt, koos hij aanstonds de wegen, door *D a e d a l u s* en *I c a r u s* het eerst betreden, toen de gelegenheid zich daartoe voordeed, en menigen tocht naar Engeland of Scandinavië heeft hij in de laatste jaren op deze wijze ondernomen. Zoo naar Engeland (1925) als een der vertegenwoordigers der Koninklijke Akademie van Wetenschappen bij gelegenheid der herdenking van de ontdekking van het Benzol door *F a r a d a y*, naar Cambridge (1923) en Kopenhagen (1924) ter bijwoning van de bijeenkomsten der Union Internationale de la Chimie pure et appliquée, de vereeniging, die na den Wereldoorlog in de plaats was getreden van de Association internationale des Sociétés chimiques.

Gelijk zoovele anderen, heeft ook *v a n R o m b u r g h* met droefheid de diepe kloof gadeslagen, die de gebeurtenissen na den eersten Augustus van

het jaar 1914 tusschen de beoefenaren der wetenschap in verschillende landen hadden doen ontstaan, en zoo mochten wij hem tot de onzen rekenen, toen wij, op aansporing van onzen vriend *D o n n a n* te Londen, in Juni 1921 en 1922 te Utrecht pogingen in het werk stelden, om het groote schisma onder de chemici spoediger te doen heelen.

„Het hoogste ideaal van den chemicus der twintigste eeuw is (echter) niet een schitterend docent, een uitnemend opleider te zijn, maar een onderzoeker, en wie dat laatste niet is, wordt zelden een man van beteekenis in de beide eerste functies”.

van Romburgh in zijn Laboratorium te Utrecht.

Die gulden woorden, jaren geleden door mijn zoo diep betreunden vriend *B a k h u i s R o o z e b o o m* uitgesproken en neergeschreven, geven ook *v a n R o m b u r g h*'s opvattingen weer. Dat hij een talentvol onderzoeker is, daarvan getuigen de publikaties, welke titels in de hierachter volgende lijst zijn weergegeven. En toch, meent men, dat zij ons een eenigszins volledig beeld schenkt van hetgeen door dezen onvermoeiden werker is tot stand gebracht, men dwaalt te eenenmale!

Zijn arbeid laat zich n.l., dat weten alleen de ingewijden, in twee deelen splitsen: Ce qu'on voit et ce qu'on ne voit pas. Van den vroegen ochtend tot den laten avond, elk oogenblik, dat zijn zoo uiterst druwwe werkring hem niet in beslag neemt, treft men hem aan, meestal met een gedoofd pijpje in den mond, op de plaats, die hem zoo lief is, in zijn privaatlaboratorium,

„Mit Gläsern, Büchsen rings umstellt,
Mit Instrumenten vollgefropft”,

zich wijdende aan de problemen, welker oplossing hem zoo na aan 't hart lag. Maar was een bepaald vraagstuk eindelijk tot zekere afronding gebracht, dan..... werden de bladen, die de verkregen uitkomsten bevatten, weggeborgen en onmiddellijk nam hij een nieuw probleem ter hand. Publikatie van hetgeen in harden arbeid, met zooveel toewijding was verkregen, bleef veelal achterwege.

Zoo heeft hij dan in den loop der jaren een schat van nieuwe kennis weten te vergaren, die tot dusverre gemeengoed niet is geworden, en meer dan eens heb ik van Romburgh, wanneer hij kennis had genomen van hetgeen door anderen was gevonden, hooren zeggen: „O, dat heb ik al jaren geleden vastgesteld!”

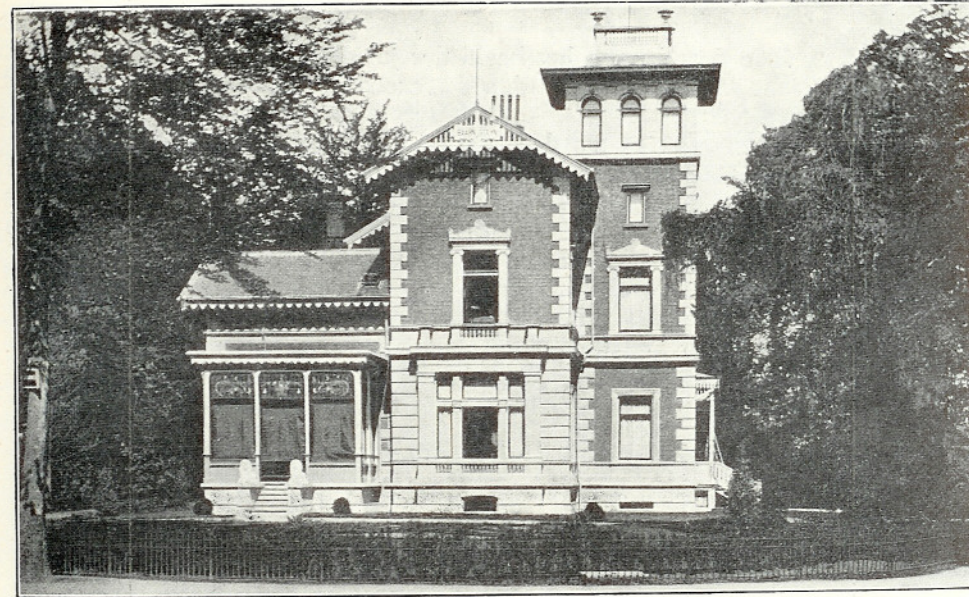
Al is men het volmaakt eens met Lessing's woorden: „Nicht der Besitz der Wahrheit, sondern das erfolgreiche Ringen um sie macht das Glück des Forschers aus, denn alles Verweilen ermüdet und erschlaft auf die Dauer”, dan zullen toch velen het met mij betreuren, dat onze vriend gemeend heeft op de beschreven wijze te moeten handelen.

Maar al te vaak blijven waarnemingen, door een bepaald onderzoeker beschreven, jarenlang als juist gelden, doordien zij niet zijn gecontroleerd, terwijl herhaling van andere zijde hare onjuistheid al spoedig aan het licht zou hebben gebracht. Maar daarnaast bestaat het bezwaar, dat de wijze van doen, hier geschetst, tot ongewenschte verkwisting van energie in de wetenschap leidt, die moeilijk kan worden verdedigd. Zoo is dan onze hoop gevestigd op de komende jaren, die hem, zoodra hij zal wezen „procul negotiis”, de gelegenheid zullen bieden de verstopte bronnen te doen vloeien, zonder twijfel der chemie ten nutte.

Wanneer hij dan zijne „geheime archieven” zal

hebben ontsloten, zal hij zijn vrienden in A. N. I. daarbij zeker wel de primeur schenken, gedachtig aan de even interessante als gezellige avonden, die hij in den loop der jaren in hun midden heeft gesleten.

Dit gezelschap, (Amicitia naturae interpres), bestaande uit een beperkt aantal beoefenaars der exakte en experimenteel-medische wetenschappen, was in het jaar 1843 door Harting opgericht. Het vergaderde gedurende den winter elke maand op een Zaterdagavond ten huize of in het laboratorium van een zijner leden en schonk hun gelegenheid onder het genot van edel druivennat, sigaar en traditioneele

van Romburgh's woning te Baarn.

kaasblokjes c. a. in den vorm eener causerie datgene ter kennis van de aanwezigen te brengen, wat hun op dat oogenblik het naast aan het hart lag, hetzij eigen onderzoek, of dat van anderen betreffend.

Menigen vriendschapsband heeft ook van Romburgh daar gelegd, banden, die in de toekomst onverzwakt zullen blijven voortbestaan.

Uitspanning vond hij, zooals gezegd, in zijn tochten naar verre werelddelen, maar niet minder in het genieten van de voortbrengselen, die de kunst

der letteren, van het penseel of het tooneel hem boden: „La culture des sciences fortifie l'intelligence sans détremper les ressorts de l'âme, sans émousser la sensibilité, sans attiédir aucune des bonnes qualités dont la nature a déposé le germe dans le coeur humain”.

En sinds hij in het jaar 1916 zijn penaten van Utrecht naar de bosschen van Baarn had overgebracht, waar hij in het landelijk gelegen *Baarnsteyn* zijn tenten opsloeg, vond menige ochtendstond hem bezig de planten en bloemen van eigen hof verzorgend of zich wijdend aan zijn kleinkinderen, wier ontwikkeling hem zoo na aan 't hart ligt.

Zoo ontrolt zich het beeld der jaren, die de man, wiens levensloop tot heden ik schetste, heeft mogen doorleven.

Toen *Kroesus* den wijsgeer *Solon* de vraag had gesteld, of deze hem een gelukkig mensch achtte, kreeg hij ten antwoord: „ἐκεῖνο δὲ τὸ εἶρετό με οὐδὲ γὰρ σε ἐγὼ λέγω, πρὶν τελευτήσῃς κτλὼς τὸν αἰῶνα πύθωμι”⁶⁾.

Dat komende tijden den zeventigjarige en den zijnen even gunstig gezind mogen wezen als die, welke achter hem liggen, dat is de hartgrondige wensch van allen, die hem eeren en liefhebben.

Utrecht, van 't *Hoff-Laboratorium*,
December 1925.

⁶⁾ Maar dat, wat gij mij vraagt, dat zeg ik nog niet van u, voor dat ik verneem, dat gij uw leven op een gelukkige wijze hebt ten einde gebracht.